

Dalgasstøtte på Dejbjerg Hede

Af Elmo Flaskager
2023

På Dejbjerg Hede blev der på en otte meter høj opkastet jordvold på randen af Skovbjerg Bakkeø rejst en mindestøtte af Hedeselskabets stifter oberstløjtnant Enrico Mylius Dalgas. Mindestøtten blev afsløret anden pinsedag den 30. maj 1898, og indtil plantagen hindrede udsynet, havde man på volden en storslået udsigt over et hede- og slettelandskab, Varde Bakkeø i syd, fjord og klit i vest. Fra volden kunne man engang tælle 28 kirker. På støtten står følgende tekst:

E. Dalgas

→←

*Golde Hedes sløvende Væsen
sejrrig han overvandt.*

*Liv han tændte, Kæmperøsten
Vej til Folkets Hjerter fandt.*

*Den øverste mørke granitsten er 1,25 m
høj, fundet i Sønder Lem og tilhugget af
stenhugger Gustaf Jonsson, (1. juli
1843-9. februar 1930), Skjern.*

*Den røde granitsten på ca. 1,90 m er fra
Løvstrupgård og tildannet af stenhugger
P. Jørgensen, Silkeborg*

*Tekst og tegning er udfærdiget af
Andreas Edsen Johansen, Skjern*

Foto: 2023, Elmo Flaskager

Over for mindestøtten ligger der en bronzealderhøj, Bavnehøjen, som udvalget formentlig havde udset sig som højen for mindestøtten. Men herom var der afslag fra „Foreningen til antikvariske Mindesmærkers Bevarelse“ og Hedeselskabet. Man fandt det ”urigtigt at rejse et Mindesmærke oven paa et andet”. Det danske Hedeselskab valgte samtidigt at frede Bavnehøjen. Fredning blev tinglæst 28. oktober 1897. Foto: 2023, Elmo Flaskager.

Mindestøtte

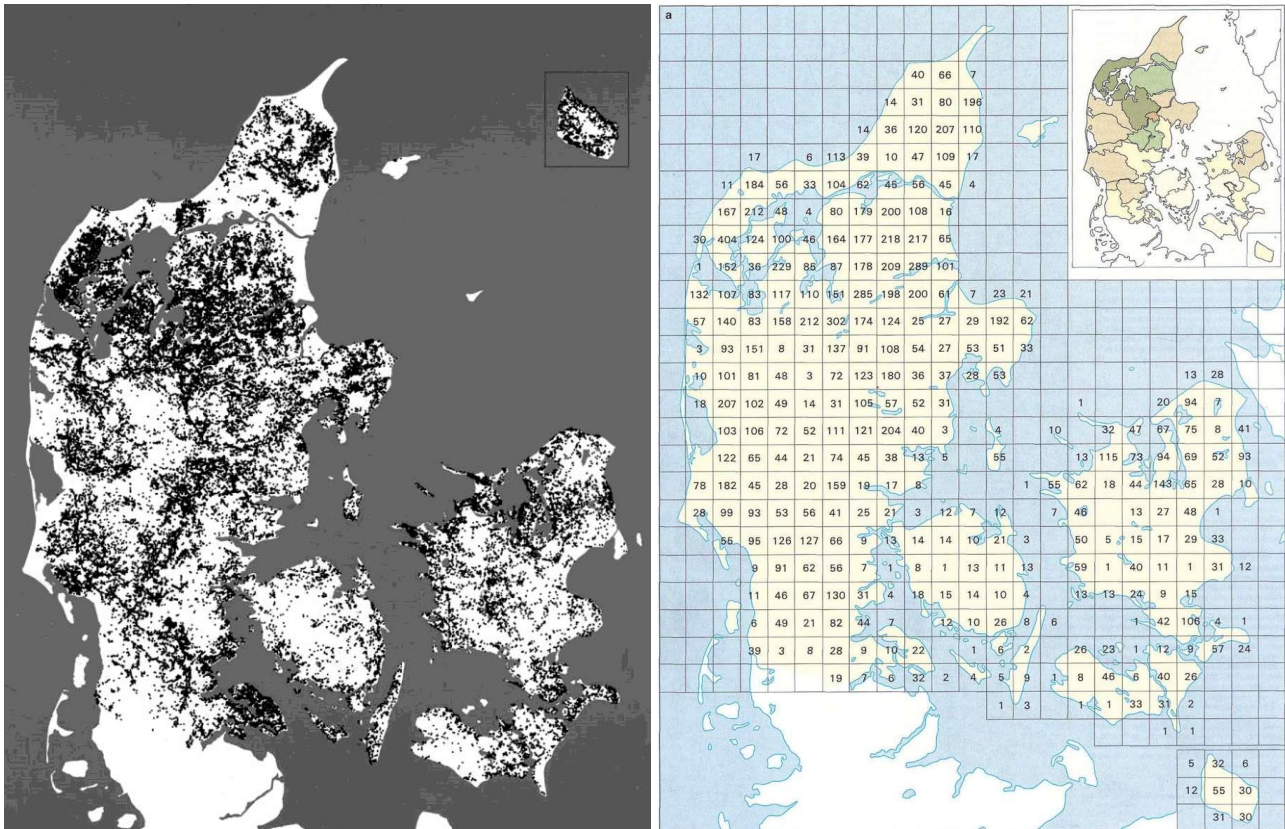
Siden 1866, da Enrico Mylius Dalgas deltog i stiftelsen af Det Danske Hedeselskab på Hotel "Royal" i Århus og straks blev selskabets direktør, har E. Dalgas været en utrættelig inspirator i bestræbelserne at frugtbar gøre den jyske hede, og vel især i Vestjylland med skovrejsninger og læplanter, engvanding og dræning. E. Dalgas havde blik for de muligheder, der lå i skovrejsning og opdyrkningen af heden og nåede i 1894 som en af sine sidste handlinger at underskrive Hedeselskabets køb af Letagergård i Dejbjerg Sogn med omliggende jorde på i alt ca. 700 tdr. land med henblik på at plante skov, inden han døde den 16. april 1894.

Hvad var vel mere naturligt end at hædre den mand med en mindestøtte på den jord, som han netop havde underskrevet købet af? Tanken fik proprietær Hans Oxholm, Bøllinglunde. Som formand for Landboforeningen for Bølling & Nørre Horne Herreder gik han i 1896 i brechen for at rejse en mindestøtte for Dalgas, dels begrundet i at "Efterslægten [skulle vide,] hvem der lærte jyden at plante træer", dels fordi stedet på Dejbjerg Bakker "staar og

raaber efter en sten, der kan rage lidt op". Forslaget blev vel modtaget, og et udvalg med Oxholm i spidsen påtog sig arbejdet. En første indsamling resulterede i ca. 200 kr., og i Sønderlem fandt udvalget en to alen (125 cm) høj sten, som stenhugger Gustaf Jonsson, Skjern, tilhuggede. Stenen var dog alt for ubetydelig til at blive stillet på den flade hede mellem gravhøjene, men på en gravhøj kunne mindesmærket blive mere synligt. Der blev rettet henvendelse til Hedeselskabet, som jo ejede arealet, men svaret var afvisende med den begrundelse, at man fandt det "urigtigt at rejse et Mindesmærke oven paa et andet". Men afvisningen kunne vel også have sin forklaring i Hedeselskabets hensigt om at frede gravhøje og langdysser m.m., som Enrico Dalgas efter forhandling med "Foreningen til antikvariske Mindesmærkers Bevarelse" skrev i en artikel i Hedeselskabets Tidsskrift i 1889. Heri skrev Enrico Dalgas, "at højene ikke må beplantes, udgraves eller på anden måde ødelægges". Der var også god grund til at bevare de gravhøje, der var tilbage, for igennem århundreder er tusindvis forsvundet. Især da svingploven blev taget i brug i 1800-tallet, forsvandt mange fra landskabet og langt de fleste på de givtige jorde på øerne og i Østjylland. Når store dele af Vest- og Midtjylland i dag er gravhøjenes land, skyldes det ikke, at området var tættere befolket end det øvrige Danmark, men i stedet, at landskabet gennem århundreder har ligget udyrket hen. Først i sidste fjerdedel af 1800-tallet øgedes dyrkningen af de magre jorde, og da der samtidig var en vågnende interesse for at bevare fortidsminderne, kan vi i dag glæde os over, at bronzealderhøjene er så rigt repræsenteret i Vest- og Midtjylland. Men en lovmæssig beskyttelse af vore synlige fortidsminder sker først med Naturfredningslovens vedtagelse i 1937.

Oxholm henlagde sagen til foråret 1897. Der blev iværksat en yderligere indsamling af 200 kr. Samtidig gik jagten ind på en mere markant og større mindesten samt en placering på en opkastet høj.

Mads Christian Madsen, ejer af Løvstrupgård, fandt en rød granitsten på sin mark i Hanning Sogn tæt ved Skjern-Holstebro landevej. Granitstenen var temmelig stor, tre alen (ca. 1,90 m) høj og "tyk". "Den blev kløvet med to Kløft af Stenhugger P. Jørgensen, Silkeborg, og Midtstykket brugt. ... Vognmand Mads Bentzen, Faster, kørte Stenen til Dejbjerg Bakke, hvor Stenhugger P. Jørgensen fortsatte Arbejdet med at tildanne den." Granitstenen fik en højde på tre alen, ca. 1,90 m, en bredde og dybde på ca. 65 cm. Efter at udvalget forgæves havde henvendt sig til flere jordarbejdere, tilbød proprietær Buchwald, Dejbjerglund, at opføre en høj i form og størrelse som en gravhøj for 90 kr. Den 6. juli 1897 samledes omkring 20 mænd ved højen og satte stenene på plads oven på en muret kampestenssokkel på omkring 30 cm. Ovenpå satte man stenen fra Løvstrupgård og oven på denne igen Lem-stenen, så hele mindestøtten fik en højde på godt seks alen (ca. 3,77 m). Det blæste kraftigt og var koldt den dag, men arbejdet "gik fornøjeligt", måske også fordi proprietær Viggo Bruhn, Skindbjerg, havde stillet i udsigt, at selskabet bagefter var inviteret til middag hjemme på gården. Sammen med højen rager mindestøtten 18 alen (ca. 11,30 m) op over jordsmonnet. Mindestøtten er groft tilhugget, men der skulle gå endnu et år, inden mindesøjlen fik sin inskription på sydsiden og til indvielsen fandt sted. I alt beløb udgiften til 318,42 Kr.

Danmarkskortet til venstre viser oldtidens gravhøje. Nationalmuseet anslår, at der blev opkastet 4.050.000 gravhøje, langt de fleste fra bronzealder, men også fra bondestenalder og jernalder. I dag er der ca. 10.000 bronzealderhøje med en højde på mindst to meter tilbage. De forholdsvis få registreringer af gravhøje på Fyn, Sjælland, Lolland-Falster, Bornholm og øerne i Smålandsfarvandet skyldes svingploven i 1800-tallets sidste halvdel. De fleste registreringer er foretaget i Jylland, som derfor kaldes "Gravhøjenes land". Bemærk de mange registreringer i den vestlige del af Skovbjerg Bakkeø.

Danmarkskortet til venstre: Nationalmuseet v/ H. Jarl Hansen. Efter Jørgen Jensen, 1998a. Danmarkskortet til højre viser antallet af storhøje fra bronzealderen, dvs. høje over to meter. Hvert tern er 10X10 km=100 km² stor. Efter J.K. Hellesen & O. Tuxen: Historisk Atlas Danmark 1988.

Tekst og tegning

Andreas Edsen Johansen, lærer på Byskolen i Skjern, blev bedt om at udføre tegningen og forfatte inskriptionen. Edsen Johansen har fortalt, at han "døjede" en del med skriften, for der var et ord af Enrico Dalgas om "hedens onde princip" som proprietær Hans Oxholm, Bøllinglunde, ønskede med i den endelige tekst på støtten. Herom var Edsen Johansen uenig. Han brød sig ikke om fremmedordet "princip" på en mindestøtte og i særdeleshed ikke om en "dansk Mand som Dalgas". Edsen Johansen fandt, at det, som Enrico Dalgas havde ment med "hedens onde princip", var "Hedens Væsen og Vilje til at sløve og dræbe alt omkring sig og blive eneraadende. Den dræber endogsaa den Muldjord, hvori den selv gror, saa ingen andre Planter kan trives paa den, men sygner

hen. Og den sløver selv Menneskene, saa de taber baade Lyst og Mod til at give sig i Kast med at dyrke Jorden op. Det er haabløst. —Saadan er Lyngens Væsen.”

Edsen Johansen fandt, at nævnte udtryk måtte ændres til ”Golde Hedes sløvende Væsen”. Ligesom flere andre i samtiden fandt Hans Okholm ikke inskriptionen velvalgt, hvilket han senere gav udtryk for i et jubilæumsskrift for Bølling Herreds Landboforening.

Fra højen kunne man dengang tælle 28 kirker. Pladsen omkring ser ryddeligt ud, og teksten ses ikke at være ristet endnu (eller er den?), hvorfor billedet må være taget før indvielsen i 1898, formodentlig kort efter, at Dalgasstøtten blev rejst i 1897. Foto: Postkort fra Ringkøbing Fjord Museer/Østergades Boghandel, Skjern. Fotograf ukendt.

Indvielsen

Der var mødt omkring 200 mennesker frem til afsløringsfesten, men vejret var ikke det allerbedste. Det blæste meget i forbindelse med nogle småbyger. På udvalgets vegne blev forsamlingen budt velkommen af Edsen Johansen. Efter sangen ”I alle de riger og lande” sagde Edsen Johansen: ”Der har måske aldrig før været holdt fest på disse bakker. Det skulle da være i hin gammel tid, hvorom de mange kæmpehøje, der findes her, taler om, men den tid ligger så langt tilbage. Når vi i dag holder fest her, så er det, fordi vi vil omdanne disse hedebakker til skov, hvad her da også, som de mange egepurrer (egekrat) minder om, har været i fortiden, og kunne det lykkes at få disse hedebakker omdannet til skov, så var det nok værd at holde fest.” Edsen Johansen omtalte herefter Enrico Dalgas som banebrydende for at omdanne den øde hede til værdier, at forvandle hede til skov. ”Så vil der komme en slægt efter os, der vil takke os for vort arbejde”, og han sluttede med et ønske fra Landboforeningen om, at støtten, som nu vil stå og pege mod syd, ”kan

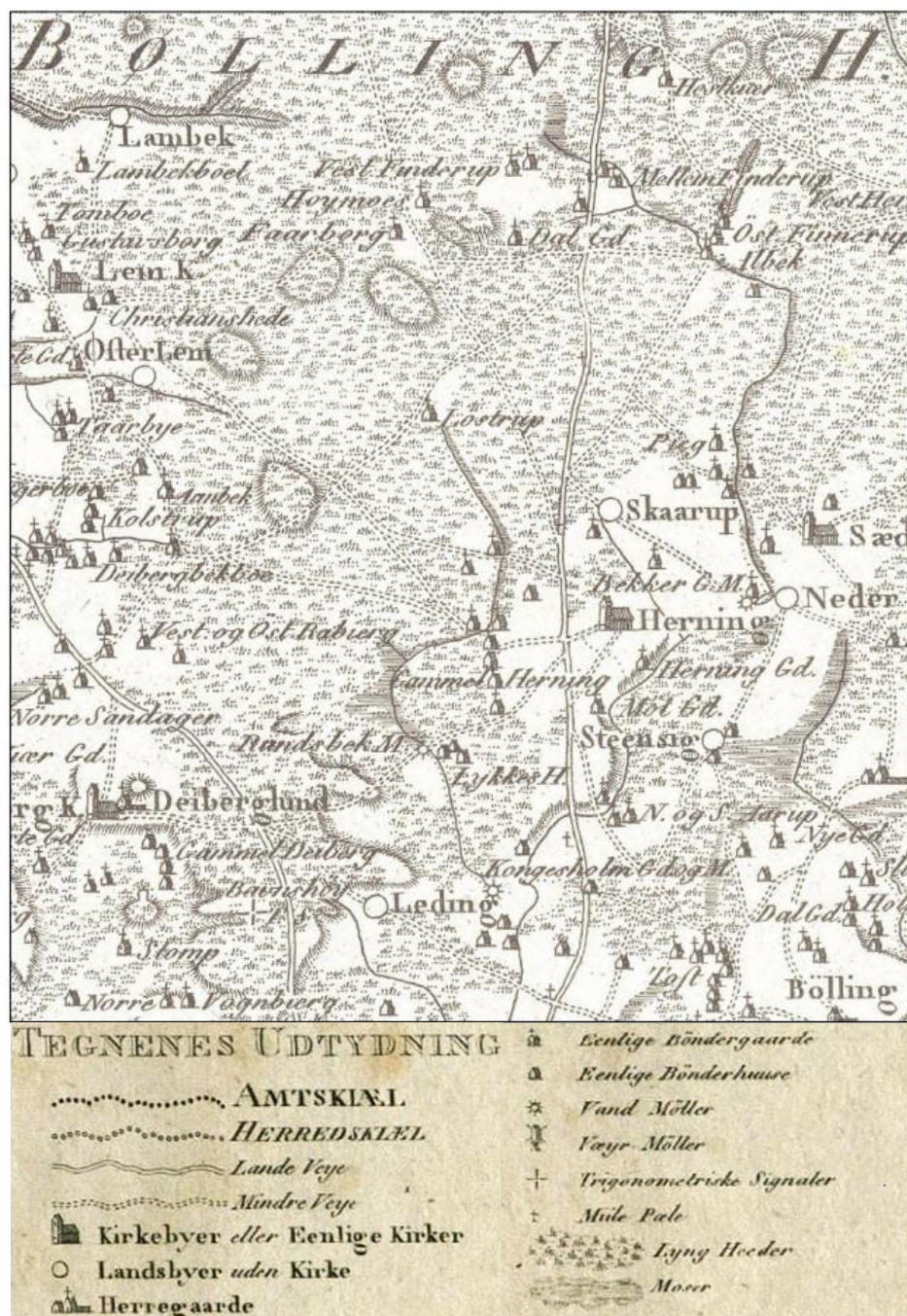
anspore andre til at gøre et godt arbejde for den gode sag." Herefter var der et "leve for fædrelandet med ønsket om, at det må fostre sådanne sønner."

Herefter blev ordet overladt til festens hovedtaler, bestyrelsesmedlem i Hedeselskabet, højskoleforstander professor Ludvig Schrøder (1836 – 1908), Askov, som indledte med at konstatere, at "Bølling Herred i gamle Dage har været et af de mest velstående i Landet. Fra Bronzealderens tid findes der her ca. 1.500 høje, og dette peger på velstand" og i Dejbjerg Præstegaards mose er der fundet vogne fra jernalderen. "Alt dette tyder på, at denne egn har været fremtrædende i vort fædreland" og gjorde gældende, "at hvad Danmark var, skal det atter blive." Schrøder mindede om, at ca. en tredjedel af Danmarks areal i 1860'erne lå unyttigt hen, men at Landbefolkningen nu steg i Vestjylland, særligt i Ringkjøbing Amt, hvilket skyldtes de store landvindinger, "der her finder sted med mosernes og engenes opdyrkning." Schrøder fremhævede herefter, at det var hedens forvandling til skov, Hedeselskabet i særlig grad havde taget sig af og mente, at hvis denne aktivitet fortsatte, ville Danmarks heder om 30 år være tilplantede. Desuden ville læplantning og plantning omkring gårdene "forandre hele vort klima. Disse læplantninger hører til det skønneste, man kan se, og landet får derved et helt andet udseende, (...) det giver hygge, og denne hygge fra haven vil brede sig ind til dem, der bor derinde i stuerne." Schrøder sluttede sin tale med at fremhæve Enrico Dalgas som "en energisk mand med en kraftig vilje." Han var en foregangsmand, der omdannede hede til skov, ager og læhegn, han skaffede mergel til den magre jord og tog initiativ til engvanding og dræning af vandlidende jorde. Mindestøtten skal ses som en opmuntring til alle om at gå foran til lykke for fædrelandet og til "velvære for dem, der bor i denne egn af vort gamle land." Schrøder udråbte derefter "et leve for Enrico Dalgas' minde og for hans livsgerning."

Herefter talte formand for Bølling-Nørre Horne Herreders Landboforening, proprietær Hans Oxholm, Bøllinglunde. Han udtalte et ønske om, at "dette sted måtte blive et kært sted, hvor folk gerne vil samles og hædre minde og mand." (Oxholm har siden skrevet: "Pladsen, hvor stenen står, vil blive egnens naturlige mødeplads for store sommermøder. Med det for øje er pladsen valgt og indrettet.") Han bad Schrøder om på Hedeselskabets vegne at overtage stenen og bevare den på bedste måde. Oxholm sluttede med et leve for Hedeselskabet.

Skovrider i Ringkjøbing Amt og søn af Enrico Dalgas, Christian Dalgas, takkede på slægtens vegne og sluttede med at takke forstander Schrøder for den kærlige omtale af Enrico Dalgas og fastslog den betydning, det havde, at Schrøder og Enrico Dalgas havde mødt hinanden. Skovrider Christian Dalgas håbede, at højskolefolket fortsat "ville tage arbejdet for plantningen op til gavn for folk og land."

Herefter talte herredsfoged Meyn fra Skjern om St. St. Blicher og hans kærlighed til den jyske Hede. Meyn ville slutte med at citere St. St. Blicher, men havde glemt citatet, hvilket "vakte megen Munterhed." Oxholm takkede Schrøder og håbede, at Schrøder kunne fortsætte mange år endnu for Hedeselskabet, hvorefter han udbragte et Schrøder leve. Festen sluttede med sangen "Jyden han er stærk og sej".

Videnskabsselskabernes kobberstik. Tegnet 1803 af P. Harboe. Kortet viser dele af Bølling Herred med de omfattende hede- og moseflader. Omkring 1800 var tre procent af Danmarks areal dækket af skov, og de store lyngheder havde deres største udbredelse netop på denne tid. Sidenhen har forskere været optaget af, hvorvidt hederne ville springe i skov igen uden menneskelig indgriben. Enrico Dalgas var udmærket klar over, at hederne tidligere havde båret skov og dermed sandsynligvis ville springe i skov igen, hvis udnyttelse af hederne ophørte. Men forstmand Peter Erasmus Müllers undersøgelse gjorde gældende i 1924, at de magre hedeflader altid havde været træløse, hvilket dog blev tilbagevist af botanikeren Hagbard Jonassens pollenundersøgelser i 1950. Han fastslog, at hederne tidligere havde båret skov og igen kunne udvikle sig til skov.

Baggrund

Da istidens gletsjere smeltede for 13-14.000 år siden, rykkede tundraens plantesamfund ind med mosser, laver, bregner og dværgbuske. Herefter fulgte jægerstenaldermennesket, der slog sig ned primært ved fjorde og vandløb. Klimaet ændrede sig gradvist, det samme gjorde landskabet, som efterhånden blev dækket af skov med bl.a. birk og skovfyr, senere også med lind og eg. Bøgen indvandrede i bronzealderen ca. 1000 år f.Kr. I de lysåbne skove kunne jægerfolket jage urokser, elge, kronhjorte og vildsvin, indsamle bær og urter. Der var tale om en nomadekultur, hvor mennesket i dets jagt flyttede fra boplads til boplads. Men da mennesket i bondestenalderen omkring 4000 år f.Kr. blev fastboende og begyndte at dyrke jorden, måtte skoven vige. Med mere effektive redskaber fortsatte skovrydningen. Træ blev brugt som tømmer til skibe, huse, redskaber og brændsel, men skove måtte også vige for at skabe åbne landskaber til husdyr og agerbrug. Omkring 1200 e.Kr. var Danmark blevet et landbrugsland, og der skulle anvendes endnu mere træ til huse, skibe, vogne og redskaber samt brænde til varme og madlavning. Om efteråret lod bønderne svinene æde sig fede i ager og bog, og sommeren over lod bonden sine kvæg æde underskovens vegetation af græs og af træernes nye skud. På øerne forsvandt omkring 100.000 tdr. land skov i perioden 1780-1800. Men også krige, epidemier og klimatiske forhold var årsag til decimering af skovene. F.eks. havde Den Lille Istid fra 1400-1850 med usædvanlig kolde vintre og skovhugst til opvarmning været hård ved skovene. Skoven forsvandt næsten fuldstændig, og den magre vestjyske jord lå åben for vind og sandflugt. Der opstod indlandsklitter med flyvesand, og på de udpinte jorde indvandrede lyngen. Herom skrev digter og Thorning-præst Steen Steensen Blicher i 1819 i sine hedeberetninger, at "man kunne gå fra præstegården og kilometer efter kilometer mod vest over lyngheden, der kun blev brudt af hedemoser, grå indlandsklitter med flyvesand og grønne ådale, hvor der hist og her lå en gård, eller en lille landsby."

Omkring år 1800 var Danmarks få skove i en ussel forfatning og skrumpet ind til 2-3 % af Danmarks areal. I 1805 blev lov om Fredskov vedtaget. Herved blev nogle skove udvalgt til fredskov. Græsning blev forbudt, og der måtte ikke hugges mere træ, end der voksede. Men skulle man komme sandflugten til livs, måtte der rejses ny skov. Her skulle det vise sig, at rødgranen var velegnet og blev den dominerende træsort i skovene på heden op gennem 1800-tallet sidste tredjedel og 1900-tallet. I en ny skovlov fra 1989 blev det besluttet dels at variere skovene ved at plante flere forskellige arter og især mere løvtræ, dels ved at fordoble Danmarks skovareal, så det frem til omkring 2060 nå op på 1.075.000 ha eller 25 % af Danmarks areal. I 2024 er skovarealet på omkring 625.000 ha eller 15 procent dækket af skov. Det er netop i 2024 besluttet, at skovarealet over de nærmest kommende år skal øges med 250.000 ha eller ca. 6 % til omkring 20 % med skov i Danmark.

Dejbjerg-området

Forordningen om fredskov i 1805 blev vendepunktet, og interessen for at plante skov nåede også frem til egnen omkring Dejbjerg. For en dag omkring 1870 fik pastor Peter Henrik Bech, Lem-Ølstrup (1865-1880), besøg af Enrico Mylius Dalgas, hvis ærinde var at opfordre til at gøre plantning på egnen til en folkesag. Opfordringen blev taget vel imod. Pastor Peter Henrik Bech udtog sammen med bl.a. apoteker C.C. Heiberg, ejer af Løvstrupgård, papirfabrikant Peder Smith, Lem og plantør Chr. Nielsen et areal, som Enrico Dalgas undersøgte og erklærede "ganske fortrinligt skikket til plantningsbrug". Tegning af aktier blev sat i værk, og Løvstrup Plantage blev stiftet som et aktieselskab i

1873. Der blev tilplantet 223 tdr. land, og der medgik mere end 1,5 mio. stk. lige dele gran og fyr samt 3.500 løvtræer til brandlinjer.

Tilplantning blev efterhånden den folkesag, som Enrico Dalgas ønskede. Men afgørende, for om træerne kunne slå rod, var jordbundens beskaffenhed, læforhold og ikke mindst planternes hårdførhed. Øst og nord for Dejbjerg by blev en beplantningsplan vedtaget for et større areal, der var dækket af heder, moser og egekrat. I 1895 købte Hedeselskabet Letagergård med de omliggende hedearealer på 700 tdr. land for 8.530 kr. Letagergård var dengang dækket af vidtstrakte heder, moser og egekrat. Med hjælp fra indkvarterede fanger fra Horsens Statsfængsel til gravning af plantehuller blev størstedelen af det store hedeareal i årene 1903-15 tilplantet. Hedeselskabet købte i 1942-43 yderligere 385 ha hede og plantage, så Dejbjerg Plantage herefter omfattede 766 ha.

I 1895 blev Dejbjerglund Plantage på 82 ha anlagt, hvoraf 66 ha senere blev ejet af A/S Løvstrup plantage. Sandager Plantage på 16 ha, privat eje blev også anlagt i 1895. I 1908 kom interessentskab Rabjerg plantage til. Inkluderet i Dejbjerg Plantage var også Dejbjerg Bakker nord for plantagen, et hedeareal på 135 hektar, som fik lov til at stå urørt og blev i 1973-74 fredet. I øvrigt blev 18 ha omkring Bjørnemosen og Bundsbæk Mølle fredet i 1980 og testamenteret til Danmarks Naturfond i 2012 af isenkræmmer Svend Lund Poulsen, Tarm. Desuden har Danmarks Naturfond i 2021 erhvervet Troldebanken på 5,8 hektar. Danmarks Naturfredningsforening Ringkøbing-Skjern hjælper til med at pleje arealet, som gemmer på spor af 2.000 år gamle terrasseformede jernalderagre. Desuden blev Lundemosen på 35 ha fredet i 1982 og et område nær Dejbjerg kirke med 20 ha i 1985. I dag byder hele området på gode muligheder for gåture f.eks. ad afmærkede ruter. I nærheden af Dejbjerg kan man finde rester af det gamle egekrat med hederne spredt i plantagen. Moser som Bjørnemosen træffer man i den østlige udkant og Lundemose i den sydvestlige. Ildebrande har i flere omgang hjemsøgt plantagerne - den første vist nok i 1927. I 1932 brændte ca. 100 tdr. land af Dejbjerg Plantage, men værst gik det i 1947, hvor omkring 240 tdr. land af Dejbjerg Lund og Dejbjerg Plantager brændte.

Dejbjerg Plantage i privateje

Det omkring 766 ha store Dejbjerg Plantage og hede blev i 1989 købt af Skov-Sam bestående af Hedeselskabet sammen med pensionsselskabet Pensam hver med et ejerforhold på 50 %. I 2018 besluttede Skov-Sam at sætte Dejbjerg Plantage til salg for 59 mio. kr. Stubkjær Skovselskab købte plantagen for et ukendt beløb. Stubkjær Skovselskab ejes af Peter Stubkjær Sørensen/Stubkjær Family Holding ApS, Brande.

Dejbjerg Plantage består i dag af godt 500 ha med rødgran, ædelgran, sitkagran og lærk, men der er også parceller med bøg. Dertil kommer ca. 250 ha åbne arealer med heder, krat og moser. Hederne ligger spredt i plantagen og har deres største udbredelse på Dejbjerg Bakker, som afgrænser plantagen mod nord. I området er der også NATO-depot og ejendomme. Den daglige ledelse og skovdrift varetages af Skovdyrkerne Vestjylland.

56 procent nåleskov.

10 procent løvskov.

1 procent juletræer.

33 procent åbne naturarealer, hvor en stor del er fredet.

Da man begyndte at tilplante de jyske heder, var det især rødgranen, som vandt frem.

Egelund

I årene 1924-26 anlagde etatsråd Alfred Sørensen på Sorte Kro Bakke vest for Ringkøbinglandevejen¹ og tæt ved den gamle Kongevej eller Studevej nogle hundrede meter nord for Dejbjerggården en mindelund kaldet "Egelund" på 4,4 ha. Her er rejst en række sten med indskrift til minde om bl.a. Carit Etlar, St. St. Blicher og Alfred Sørensen. I anlægget er der en stendyssehøj. Syd for denne et kunstigt anlagt sø. I perioden 1897-1916 lå der her på Sorte Kro Bakke et missionshus. Grundstenen blev lagt den 19. juli. Grundstenen til et nyt missionshus blev lagt ved Lyager skole den 3. juli 1916. Denne blev nedlagt ifm., at et nyt missionshus bygget i Dejbjerg i 1965.

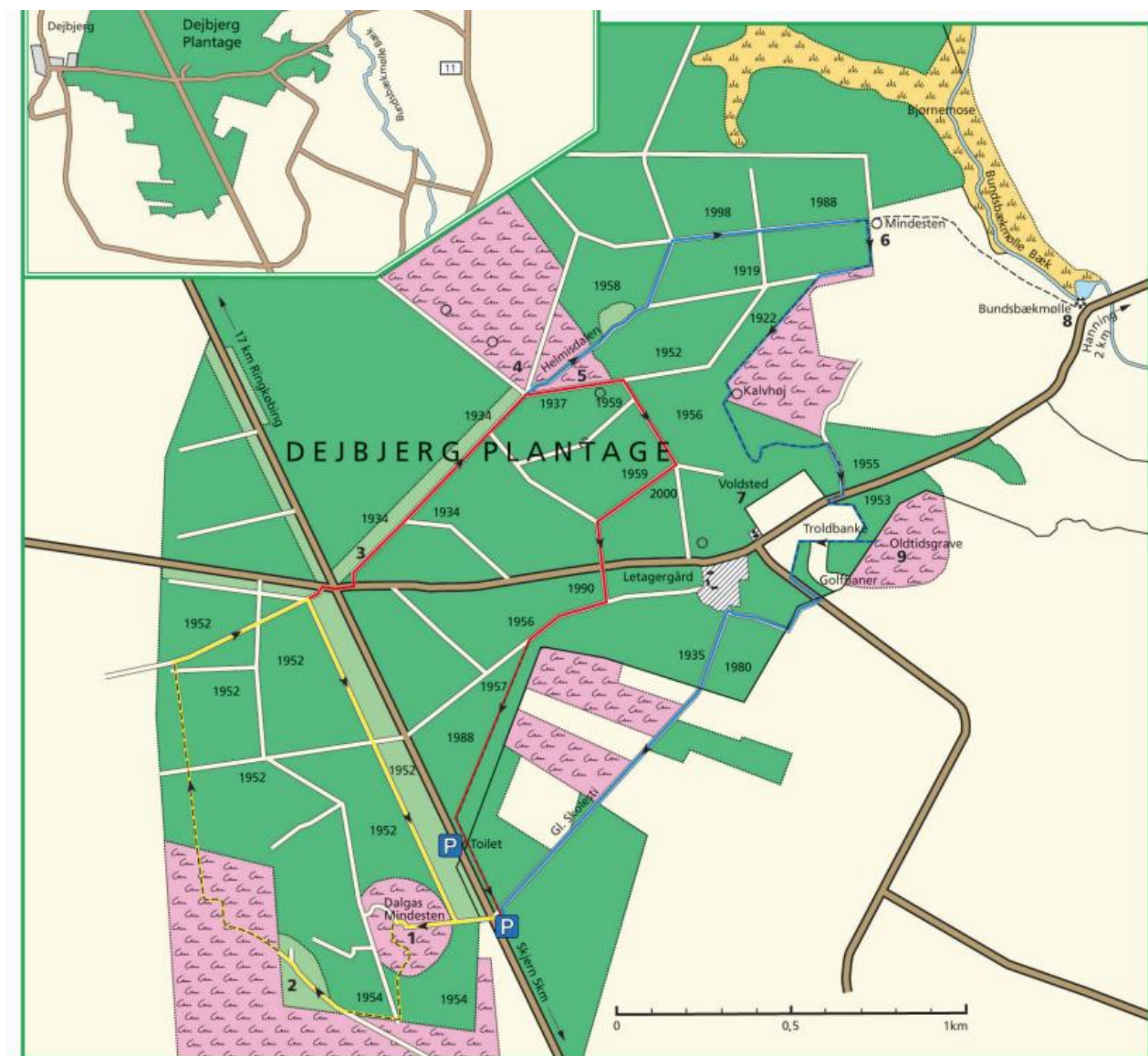
Foto: Elmo Flaskager

På stenen til minde om Alfred Sørensen står:
Anno 2000 f. K. – 1927 e. K.

*I mørke Hvælv.
Mens Sekler svandt.
Du skjermmed mod Fædres Ben.
Nu løftet op
I Solens Bue
Nutids Daad at skue.*

Alfred Sørensen

¹ Den nuværende landevej fra Skjern til Ringkøbing blev færdigbygget i 1847-48, efter at arbejdet havde været udbudt til licitation i 1846. I 1956 blev vejens kørebanelægning udvidet fra 4,7 m til 7 m.

Årstal for anden og tredje generation beplantning og stier i Dejbjerg Plantage.
<https://www.danskskovforening.dk/media/Dejbjerg1.pdf>. Fra folderen "vandreture i private skove". Dejbjerg.

Stiftelsen af Det Danske Hedeselskab

Enrico Mylius Dalgas blev født den 16. juli 1828 i Napoli og døde den 16. april 1894 i Aarhus. Han var efterkommer af en huguenotfamilie, som udvandrede fra Frankrig til Schweiz og senere til Danmark. Enrico Dalgas deltog i den slesvigske krig 1848-51 og blev efterfølgende uddannet til ingeniørofficer på militærhøjskolen. Derefter blev han ansat hos ingeniørkorpsets vejdirektion - fra 1856 med rang af kaptajn. Som officer deltog Enrico Dalgas i den anden slesvigske krig i 1864 og oplevede på nærmeste hold tabet af Slesvig og Holsten – en femtedel af Danmarks areal. Ved sin afsked med militæret i 1880 blev han tildelt rang af oberstløjtnant.

Som ingeniør ved vejdivisionen blev hans arbejdsområde anlæggelse af den nye landevej fra Viborg til Randers og dens videreførelse til Holstebro, senere som vejinspektør for vejnettet omkring Århus. På sine rejser for vejdivisionen fyldtes han af indtryk over at se store hedestrækninger ligge unyttige hen. Samtidig erfarede Enrico Dalgas, at bønder med held havde omdannet hede til nyttig ager og plantage. Også nogle artikler i "Fædrelandet" i 1865 om skovens og læhegnets betydning for klimaet og landbruget gjorde indtryk.

Enrico Dalgas var blevet inspireret, og sammen med fra 112 personer, som bl.a. talte 52 godsejere, proprietærer og forpagtere, en række gårdmænd, forstmænd og fabrikanter stiftede han Det Danske Hedeselskab på hotel "Royal" i Århus den 28. marts 1866 kl. 11.00. Som medstifter var hans gode ældre ven i Viborg, overretsprokurator Georg Morville. Til stede var også Rugårds ejer på Djursland, folketingsmand og senere landstingsmand, cand.jur. Ferdinand Mourier-Petersen². Mødedeltagerne besluttede, at formålet for Det Danske Hedeselskab skulle være at "fremme frugtbarheden af de jyske heder" med særlig fokus på engvanding, skovplantning, plantning af læhegn, træer og buske omkring gårde, flere og bedre vejanlæg samt gode kort med højdekurver over Jylland fra generalstaben. Højdekurver var af største betydning ifm. opstemning af kanaler og vandløb, så der kunne bringes vand til engene. Korttegning var dengang udelukkende en militær opgave, som udførtes af Generalstaben.

Enrico Dalgas blev ansat som direktør og Mourier-Petersen som formand. Georg Morville blev bestyrelsesmedlem og bidrog med sine erfaringer fra tilplantning af det 200 tdr. land store forsømte egekrat, Margrethelund, vest for Viborg, som han tilplantede fra 1853 og frem. I forbindelse med selskabets anliggende og som øverste myndighed blev der også oprettet et repræsentantskab bestående af tyve medlemmer, som skulle være selvsupplerende. I dag er der op til 60 medlemmer, som vælges af Hedeselskabets medlemmer. Som repræsentantskabets første formand valgtes jægermester Gottlieb Bruun, Asmildkloster. I de næste 28 år var Hedeselskabets ledelse varetaget af de tre: og

² *Ferdinand Mourier-Petersens far, Christian Petersen, blev født og voksede op på Petersminde i Skjern. Ferdinand Mourier-Petersen var formand for Det danske Hedeselskab frem til sin død den 7. august 1898. Han vedkendte sig formentligt sine vestjyske rødder, når han sammen med Enrico Dalgas utrætteligt argumenterede for en udbygning af det vestjyske vejnet og i særdeleshed den vestjysk jernbane fra Strandby (Esbjerg) til Struer og tværbane fra Aarhus over Skanderborg til Skjern. Ferdinand Mourier-Petersen blev hædret med navnet Mourier-Petersens Plantage af 1898 på 334 ha. mellem Videbæk og Ringkøbing, hvorfra Ringkøbing-Skjern kommunes forsyning henter drikkevand til sine borgere fra ni borer i plantagen syd for hovedvej A15.*

Enrico Dalgas var den praktiske og vitale leder, som i virke, tale og skrift udfoldede sit livlige temperament og imponerende personlighed. Georg Morville var den sikre ankermand og kunne med sin juridiske sans for det sproglige og saglige lejlighedsvis justere Enrico Dalgas' planer, mens Ferdinand Mourier-Petersen som formand gjorde sig omhyggelige overvejelser i hver en sag. Han bestred sit hverv med pligtfølelse og viste stor hensynsfuldhed over for de mennesker, han stod i nært samarbejde med. Han havde sin egen mening, men var også forsigtig og en god taktiker. Han gav gerne Enrico Dalgas indrømmelser, når en løsning skulle findes. Hvor Enrico Dalgas havde den største viden og indsigt, var formanden ikke sparsomt med beundring og anerkendelse. Men hvis Enrico Dalgas gik for hurtigt frem i begejstring, holdt Ferdinand Mourier-Petersen igen med nogle besindige ord.

Hedeselskabets første tid

Enrico Dalgas var en igangsætter, et organisatorisk talent. Han havde udstråling, var en folketaler og skribent. Han var viljestærk og satte sin personlige kraft og styrke ind på arbejdet med at omdanne den jyske hede til skov og ager. Han kunne være brysk og tordne som den befalingsmand, han havde været og vel stadig var? Men han kunne også være munter og venlig og tale sin sag over for en bonde, hvis hedeareal, han havde i sinde om at omdanne til agerjord eller plantage. Som tidligere nævnt deltog Enrico Dalgas i 1864-krigen, hvor Danmark blev reduceret med en femtedel. Måske har den oplevelse været drivkraften til at "fremme frugtbarheden af de jyske heder". Han er blevet tillagt myten, at "hvad udadtil tabes, skal indtil vindes", men udsagnet tilhører i virkeligheden digteren H.P. Holst (1811-1893).

Som direktør tog Enrico Dalgas fat på hedeopdyrkning, skov- og læplantning i Vestjylland, engvanding og landvinding. Der blev skaffet kalkholdig mergel til at hæve jordens pH-værdi. Resultatet var i begyndelsen ofte kummerligt. På en lyngbanke tilplantet med grantræer kunne man opleve, at langt de fleste grantræer var gået ud grundet de piskende sandstorme på den magre sandjord. Men afgørende for planternes vækst på hedearealer var, at det jernholdige al-lag blev brudt, og det uanset om arealet var til landbrugsdrift eller skovbrug. Undersøgelser havde vist, at der var væsentlig forskel på bakkeøer og det flade landskab. Bakkeøerne var i højere grad al-frie og egnede til beplantning, men jo også for agerbrug. Bakkeøerne udgjorde over halvdelen af de jyske heder, hvorfor Hedeselskabet holdt sig til bakkeøerne i den første tid som f.eks. Skovbjerg Bakkeø. Navnet "bakkeø" var i øvrigt en benævnelse, som Enrico Dalgas introducerede om istidslandskaberne fra den næstsidste istid, hvor isen dækkede Vestjylland, hvilket isen ikke gjorde under sidste istid. Der var ingen tvivl om, at for Enrico Dalgas var det planteringsagen, der fyldte. Han ville standse de voldsomme sandstorme med lag på lag af indsande, som var et udslag af den sparsomme trævækst i form af forkrøblede egekrat, der havde kendetegnet landskabet gennem århundreder.

Indlandssande ved Skarrild. Foto fra Fridlev Skrubbeltrang: "Det indvundne Danmark"

Læhegn

Han ville skabe læ med plantage og levende hegn, så en familie fik bedre betingelser for dyrkning af jorden med større udbytte til følge. Mangel på skov og læhegn på heden betød, at heftige storme med sandflugt ødelagde megen nysået sæd. Da Hedeselskabet blev stiftet i 1866 var der stor set ikke et eneste levende hegn i Vestjylland, og et år i maj/juni oplevede man 19 sandstorme, som sand- og vindpiskede de nysåede afgrøder, så marker måtte sås om. Enrico Dalgas var derfor af den opfattelse, at mangel på læ var skyld i, at mange egne i Jylland lå udyrkede hen.

Som det fremgår af en artikel fra Hedeselskabets Tidsskrift i oktober 1889, var plantning af læhegn absolut nødvendigt: "Derved opnås, at ikke alene planterne på marken befinder sig i en varmere luft, men også at jordbunden, hvori de vokser, må være varmere, at vinden ikke alene bliver tæmmet i sin forpiskende og udtørrende virksomhed, men at duggen afsættes rigeligere, så at jorden ikke så let bliver udtørret." Enrico Dalgas skrev videre: "Jo mere der plantes, des bedre læ, des gunstigere fugtighedsforhold, des større udbytte af agerbruget, des mere arbejde for husmændene og des større velstand i heden." Ligeledes fandt Enrico Dalgas det påtrængende, at der blev plantet omkring gårdene for at skabe læ og "landlig hygge". "Fordi hjemmene derved hygges og fredes", skrev Enrico Dalgas. Da Enrico Dalgas døde i 1894 var der 21 plantningsforeninger i gang med læplantning.

Plantager

I 1867 besøgte Enrico Dalgas et 2.431 ha stort og øde område på Skovbjerg Bakke øst for Ikast, i dag Nørlund Plantage, men dengang var området præget af sandflugt og indlandsklitter med jævnlige sandstorme til stor gene for hedeboenderne. Enrico Dalgas beskrev det som: "et af de triste steder på denne jord". Man var i slutningen af 1700-tallet (1789) begyndt at bekæmpe sandflugten ved at tilplante klitter med sandhjelme og anlæggelse af diger, og under ledelse af herredsfoged Casper Møller begyndte man i år 1800 at rejse skov ved at så birkefrø på en del af arealet og rødgranfrø i den nordlige del. Birkene havde vanskeligt ved at slå rod, men rødgranen i den nordlige del kom bedre fra start, hvilket styrkede Enrico Dalgas i opfattelsen af, at med den rigtige jordbearbejdning kan rødgran trives på de sandede hedearealer. Nogle af rødgranerne står der endnu og er dermed blandt Danmarks ældste rødgraner. Den nuværende Nørlund Plantage er kun ca. 100 år gammel og ved at udvikle sig fra en monokultur af nåletræ til et mere varieret skovområde med flere arter af løvtræ.

Enrico Dalgas havde beregnet sig frem til, at der også var økonomi i at anlægge plantager - og læhegn. Plantagerne ville forrente sig med rentes rente til 4 %, men herom blev han dog mødt med kritik fra sagkyndig side. Landøkonom og forstander på Lyngby Landbrugsskole kaptajn Jørgen Carl la Cour mente absolut ikke, at det overhovedet var rentabelt at vande enge, at opdyrke og tilplante de store hedearealer i Vestjylland, men Enrico Dalgas var helt uenig og lod sig ikke påvirke, men arbejdede fortrøstningsfuldt videre, ja han skulle engang have sagt, at opgaven var at plante skov, så man kunne gå i skov fra Limfjorden til Kongeåen. Skov blev plantet i tusindvis - og læhegn, i stor udstrækning ved hjælp af plantningsforeninger, som i perioden 1895-1914 uddelte 216.587.000 nåletræer og 47.735.000 løvtræer til land- og husmænd. Der var især tale om småplantager ved og omkring gårdene. Læhegn var en nødvendighed i skovfattige egne, for her var haver og marker ofte udsat for en voldsom piskende vind, som udtørrede den sandede jord. I disse læhegn viste den amerikanske hvidgran at være hårdfør.

Med statslig medvirken erhvervede selskabet en række ejendomme, så Hedeselskabet ved Enrico Dalgas' død i 1894 ejede 16 ejendomme og i alt godt 5.600 ha. Fra stiftelsen i 1866 til slutningen af året 1894 var Hedeselskabets plantageareal i jyske amter 62.738 tdr. land, hvoraf de 20.360 tdr. land var tilplantet i Ringkøbing Amt og fordelte sig på 179 plantager.

Ved Hedeselskabet 50-års jubilæum i 1916 havde selskabet 9.000 medlemmer og 47 lønnede funktionærer. Der var etableret 80.000 ha plantage, hvoraf 6.500 ha tilhørte Hedeselskabet. Med baggrund i ca. 4.000 mergelboringer var der i 1916 åbnet 1.800 mergelgrave, transporteret og spredt mergel på tusindvis af tdr. land nypløjede heder. Halvfjerdstusinde hektarer vandlidende jorder var blevet drænet. På 7.200 ha eng kunne der nu bjærges hø til kreaturer, efter at arealerne havde fået tilført vand fra vandløb, render og kanaler, så åvand fra hovedstrømmen kunne overrisle engene og tilføre næring.

Holger Petersen og københavnerplantager

En læge i Andst i nærheden af Vejen havde fundet interesse i Enrico Dalgas' ideer om tilplantning af heden. En dag i sommeren 1890 fandt et møde sted på en bæk i Askov Højskoles have. Til stede var bestyrelsesmedlem i Hedeselskabet, forstander Ludvig Schrøder, lægen August Petersen og Enrico Dalgas. På mødet drøftede man, hvordan

man kunne fremme interessen for hedesagen. Enrico Dalgas luftede tanken om, at der var et større hedeareal billigt til salg lidt nord for Holsted og spurgte August Petersen om dennes bror, grosserer m.m. Holger Petersen kunne være interesseret i at investere nævnte hedeareal. August Petersen tog straks kontakt til sin bror i København. Holger Petersen, der var en kendt person i det københavnske erhvervsliv, kom på besøg. Interessen var straks vagt. Først købte Holger Petersen en hedegård ved Holsted, og i 1891 med Enrico Dalgas' mellemkomst den store hedegård Baldersbæk på 700 ha, som Enrico Dalgas havde nævnt på bænken i højskolens have. Holger Petersen tilplantede heden, Baldersbæk Plantage, i folkemunde kaldet "Rabalderbæk". Holger Petersen og Enrico Dalgas fik hurtigt et frugtbart samarbejde, og Holger Petersen satte i de følgende år hele sin personlighed ind på at omdanne hede til skov. Det skulle vise sig, at der med Holger Petersens indsats og overtalelsesevner blev Enrico Dalgas' visioner om tilplantning af Jyllands store hedearealer indfriet, hvilket Enrico Dalgas ikke nåede at opleve. Han døde tre år efter, i 1894.

"Villa Baldersbæk" er tegnet af arkitekterne Valdemar og Bernhard Ingemann, København. Ansvarligt for byggeriet var muremester C. Christensen, Holsted. Villaen stod færdigt i 1910. Luftfoto: Sylvester Jensen, Det Kongelige Bibliotek, Villa Baldersbæk 1948-52.

Holger Petersen blev født i 1843 på proprietærgården Laagegaard nord for Vejle, men mistede allerede som lille dreng sine forældre. Børneflokken på syv blev herefter splittet. Holger Petersen flyttede til København og blev i 1872 gift Augusta van Aller, der året efter fødte deres søn Holger. Seks år efter døde Augusta, og i 1895 døde sønnen Holger af

lungebetændelse under et ophold i England. Han blev 22 år. Holger Petersen havde nu mistet sine forældre, sin kone og eneste barn.

Efter købet af hedegården Baldersbæk i 1891 tilkøbte Holger Petersen endnu mere hede omkring Baldersbæk, som han tilplantede gennem årene. Her opbyggede han over tid en mønsterplantage med forskellige planter og træer, som han viste frem for sine bekendte.

Holger Petersen byggede virksomheder og beskæftigede på et tidspunkt mere end 2.000 medarbejdere i sine produktionsvirksomheder og som grossist. Hans indsats med at tilskynde velstillede københavnere til at investere i jyske plantager skal ikke undervurderes. Tilplantningen af de jyske heder skyldtes i høj grad denne mand. Stolt og glad viste Holger Petersen i sommeren 1913 Den Københavnske Grosserersocietets Komité mønsterplantagen i Baldersbæk frem. Holger Petersen opførte Villa Baldersbæk i Baldersbæk Plantage. Her samlede han sine søskende og deres børn. Hans planer var også, at familien efter hans død skulle have et samlingssted. Villa Baldersbæk skulle ifølge hans testamente stå til rådighed for efterkommere af hans familie, så de her kunne mødes og nyde naturen. Holger Petersen døde i 1917.

Holger Petersen var en god ambassadør for Hedeselskabet og gjorde en ihærdig indsats for at skaffe nye medlemmer til selskabet, bl.a. studerede Holger Petersen og Enrico Dalgas skattelisterne for København og udsendte herved skrivelser de 1.200 mest velstående skatteborgere. Holger Petersen ydede en kraftpræstation ved konstant at opfordre bekendte, kolleger og forretningsforbindelser til at komme på besøg og investere i den jyske hede og plante skov. Under ledelse af Enrico Dalgas foretog Holger Petersen sammen med sin bror August Petersen, grosserer William Salomonsen, arkitekt Ingemann og en repræsentant fra firmaet J. Moresco en rundrejse til den jyske hede i 1892. Rejsen var til stor inspiration, således købte og anlagde:

Erhverv og navn	Plantage	Købt og anlagt
Fabrikant Holger Petersen	Baldersbæk Plantage	1891
Grosserer William Salomonsen	Slaugaard Plantage	1894
Grosserer Moresco	Fromsseier Plantage	1892
Arkitekterne Bernhard og Valdemar Ingemann	Lundgaard Plantage	1898
Grosserer Skjold Børgesen	Utoft Plantage,	1892
Direktør Lauridsen	Dalagergaard Plantage	1894
Fabrikant Johannes Guildal	Guildals Plantage	1901
Overretssagfører Levysohn	Lindbjerg Plantage	1892
Papirhandler og grosserer Adolf Levison	Hejmdal Plantage	1907
Fabrikant P. Petersen	Lindegård Plantage, ca.	1892
Professor Deuntzer	Fasterholdt Plantage	1898
Nationalbankdirektør Johannes Lauridsen	Dalagergård Plantage	1897
Overlæge Frode Halk	Frodeslund Plantage	1889
Bankdirektør Axel Heide	Siam Plantage	1898
Enrico Dalgas	Høllund Søgaard	1906

Holger Petersens fætter Andreas Petersen købte senere Siam Plantage og omdøbte til Gyttegård Plantage. Lensbaron Tage Reedtz-Thott, Baroniet Gaunø, købte i 1894 Harreskov Plantage syd for Herning på 1.262 tdr. land. Brygger Carl Jacobsen skænkede

2.000 kr. til køb af en køb og anlæg af Påbøl Plantage. Lærer I.C. Christensen havde foranstaltet, at det 637 tdr. land store plantningsareal kunne erhverves for 14.000 kr. De 2.000 kr. anvendtes til en udbetaling den 1. april 1874 og et aktieselskab blev dannet med tegning af aktier i Påbøl Plantage. Stilde Plantage på 288 ha blev grundlagt i 1868 af Aktieselskabet For Jyske Heders Beplantning. I dag er der omkring 473 ha.

Plantningsselskabet "Steen Blicher A/S"

Med en aktiekapital på små 100.000 kr. stiftede Holger Petersen sammen med Chr. Dalgas og Ludvig Schrøder og flere end 500 aktionærer i februar 1898 i København Plantningsselskabet "Steen Blicher A/S" – i 50-året for Steen Steensen Blichers død. Formålet hermed var at erhverve større samlede hedearealer. Enrico Dalgas havde fået ideen, men det blev Selskabet med formand Holger Petersen og forretningsfører skovrider Christian Dalgas, der erhvervede Gedhus Plantage på 752 ha og Mourier-Petersens Plantage på 334 ha – navnet til ære for Hedeselskabets første formand, Ferdinand Mourier-Petersen.

Fangerne fra Horsens Straffeanstalt graver plantehuller i Gedhus. Målet var 100 huller pr. dag for hver fanger. Men trods en arbejdsdag fra 6 morgen til 7 aften og en times hvile kunne det vanskelig nås med den hårde al, som skulle brydes. I denne øde egn var det umuligt at skaffe arbejdskraft, hvorfor man kom på den tanke at tilbyde indsatte. Der blev indgået en aftale med Fængselsvæsenet i Horsens. Fangerne blev udvalgt ud fra bl.a. flid og god opførsel. De blev tilbudt almindelig løn, men skulle på forhånd vise, at de kunne klare det hårde arbejde ved at arbejde i en grusgrav i otte dage. Foto fra Gedhus år 1900. Fotograf ukendt.

Gedhus Plantage beliggende på Karup Hede omfattede også en forfalden bondegård, hvor der tidligere havde været et fåre- og gedehold og før igen en smugkro. Fanger fra Horsens Tugthus begyndte i 1899 at tilplantet arealet. Om foråret gravede de hullerne, og om efteråret plantede de træerne. Tilplantningen fortsatte fangerne med frem til 1951, dog afbrudt af Anden Verdenskrig. Gedhus Plantage dækkede herefter 752 ha af Karup Hede. Beplantning af Mourier-Petersens Plantage mellem Videbæk og Ringkøbing på 334 ha blev indledt i 1898. I dag har Steen Blicher A/S lidt over 100 aktionærer, og aktierne skulle efter sigende være efterspurgt.

Videvang

I tiden op mod år 1900 i de første år derefter blev der anlagt omkring 50 større plantager i Vestjylland. En af disse anlagde Aage Meyer Benedictsen, København. Hedejorden, der lå mellem Troldhede og Nørre Vium, havde Aage Meyer Benedictsen købt i 1905 af husmand Niels Jensen.

Under et foredrag i Herning gav Aage Meyer udtryk for et ønske om at erhverve et stykke hede og fik kontakt til husmand Niels Jensen, af hvem han købte et hedelod på 121 ha mellem Troldhede og Nørre Vium til en pris af 2.700 kr. Med hjælp fra Hedeselskabet blev der straks sat gang i tilplantning, men arkiverne fortæller, at der i 1929 kun var tilplantet 13 ha. I dag er der tilplantet ca. 43 ha, mens de resterende ca. 18-20 ha henligger som lynghede. For at fremskaffe kapital til beplantning solgte han i 1907 ca. 60 ha til sin svoger, ØK-direktør Christian Schmiegelow, som var blevet alene efter Thyras død i 1905. Han var mere flittig og havde i 1929 tilplantet 46 ha. De to plantager adskilles i dag af Videvangsvej. Førstnævnte plantage fik navnet Jeanettes Plantage til ære for Aage Meyer Benedictsens afdøde hustru, der døde i 1898. Sidstnævnte plantage blev opkaldt efter Aage Meyer Benedictsens yngste søster, Thyra Ingeborg Meyer Benedictsen.

Aage Meyer Benedictsen var grebet af den storslåede udsigt i området, og på et højtbeliggende areal i Jeanette Plantage valgte han at bygge huset Videvang, Videvangsvej 6, Troldhede. Foto: Bent Erik Møller, Skjern.

I perioden 1907 til 1925 blev der på Videvang jævnligt holdt sommermøder, der udviklede sig til folkefester med en blanding af foredrag og underholdning i form af navnlig musik. Folk mødte frem endda langvejs fra i hestevogn eller på cykel og satte sig på skråningen i egekrattet med deres madpakker og lyttede til Aage Meyers foredrag og i øvrigt for at hygge sig med venner og naboer.

Klelund Plantage

Ved Enrico Dalgas' mellemkomst blev et hedeareal i 1875 solgt til grev Frederik Christian Moltke fra Bregentved gods. I trekanter tilplantede Grev Moltke heden adskilt af skovveje, som mødtes i fem og syv stjerner, måske med tanke om at drive parforcejagt. Plantagen har skiftet hænder flere gange. En af tidens gullaschbaroner bankdirektør A.H. Wellendorf købte plantagen i 1919 og opførte i 1920 et jagtslot i kolonistil tegnet af arkitekt Albert Oppenheim. Men allerede i 1925 blev Klelund overtaget hofjægermester Jørgen Sehested fra Broholm gods. Han solgte straks dele af Klelund og jagtslottet. I 1937 solgtes Klelund til Nicolai Moltke-Huitfeldt fra slægten i Glorup på Fyn. Han interesserede sig til gengæld for plantagen. I Holsted byggede han en spånpladefabrik med tilførsel af træ fra Klelund, ligesom han etablerede et dambrug. Men i 1971 gik Klelund på tvangsauktion og blev købt af komtesse Edel Brockenhuus-Schack, som anlagde en flyveplads bl.a. mhp. på at forøge trævæksten ved fra luften at sprede fosforgødning over plantagen. Klelund skiftede i 1985 igen hænder, nu til Pensionskassen for Sygeplejersker, senere PKA, som indrettede hovedbygningen til kurser og videreførte i øvrigt driften af plantagen. Men i 2005 skiftede plantagen igen hænder. Sofie Kirk Kiær Christiansen og Christoffer Kiær Thomsen købte Klelund, nedrev jagtslottet og erstattede slottet med en 2.000 m² bygning tegnet af Schmidt Hammer & Lassen. Desuden blev omkring 1.400 hektar af Klelunds Plantage indhegnet som dyrehave - men med offentlig adgang.

Clasonsborg

I Skarrild Sogn lå der et lille ensomt hus, Skave, ved Skarrild Å, som lokale tjente en skilling ved at fragte rejsende over. Åen havde en stærk vandføring, som en slesviger ved navn Nis Clason fra Tønning så muligheder i til industriel produktion. Han havde i 1839 ansøgt Det Danske Kancelli om tilladelse til at bygge en trikotagefabrik og udnytte åens vandkraft, og i 1840 blev der købt hedejord, bygget fabrik og bolig, som han fik tilladelse til at kalde Clasonsborg. Clason flyttede til Clasonsborg med kone, tjenestefolk og otte børn, for han havde fundet ud af, at med de mange fårehold på heden var der gode muligheder for at spinde uld. Allerede i 1845 havde Clason bygget et omfattende industrianlæg, og omkring anlægget byggede han i årene derefter en række boliger til de efterhånden 140 arbejdere, der havde deres virke på fabrikken med uldspinderiet og fremstilling af tusindvis af strømper og vanter - primært til eksport. Der tjentes gode penge, og frem for at drage til Vejle for at handle, indrettede Clason en købmandsbutik ved fabrikken. Imponerende var det, hvad Clason i løbet af 1840'erne formåede at udrette, især når man betænker, at der praktisk talt hverken fandtes vej, sti eller et træ. Den senere nok så kendte tekstilindustri i Hammerum Herred havde her på denne øde hedeegn sin vugge.

Men også engvanding, skovplantning og agerbrug gik han i gang med. Med oprettelse af en planteskole fremavlede han planter, så han kunne tilplante 45 tdr. land hede, og trods mange besværligheder med at få planterne til at gro i det magre sand, så lykkedes i det 1860'erne at fremme en frodig skov omkring fabrikken.

Nis Clason var en travl mand og gjorde også forretninger i England, hvor han jævnligt opholdt sig i halve år. I 1849 bortforpagtede han fabrikken og flyttede året efter til Bonn med hele sin husstand, men kom ofte på besøg og valgte i 1855 at overtage fabrikken igen og ansætte en bestyrer til både fabrik og landejendommen. I 1881 døde Nis Clason, og Clasonsborg blev solgt til industrileder Hermann Loch fra Randbøldal og plantagen til Hedeselskabet. Men i de næste 10 år frem til 1893 gik det den gale vej for virksomheden, og en ny ejer trådte til, papirfabrikant Janus Smith, Nymølle Papfabrik i Sønder Lem Sogn. Nymølle var brændt ned, og han flyttede sin produktion af pap og papir til Clasonsborg, men fortsatte spinderiet og væveriet frem til 1913, hvorefter maskinerne blev solgt som gammelt jern. Clasonsborg blev nu omdannet til A/S Clasonsborg Papfabrik, men tre år efter - i 1916 - flyttede Janus Smith hele produktionen til Bruunshåb ved Viborg for her at udnytte vandkraften fra Mølleå. Clasonsborg var i forfald og de sørgelige rester blev overtaget af Kreditforeningen. Kreditoren Carl Urban købte fabrikken og plantagen, men kun for at omsætte de sidste værdier, primært tømmer, på ejendommen. Sic transit gloria mundi = Således forgår verdens herlighed.

I 1917 blev Clasonsborg købt af direktør på Aarhus Oliemølle, Martin Frederik Lausen. Han var født i 1866 i Odense og kom i lære i et kornfirma i København. Efter soldatertiden i 1888 rejste han til Hamborg og blev kontorist i et stort frøfirma. Men Frederik Lausen var en foretagsom mand. Han ville videre og rejste til et London-firma, som søgte en mand til tysk korrespondance, men der skulle ikke gå lang tid, før han blev kaldt hjem. Hans Broge og Otto Mønsted havde et job til ham som direktør på Aarhus Oliefabrik, som de to var med til at etablere i 1871 til produktion af palmekerner kager til landbruget. I 1890 blev Frederik Lausen ansat og som 26-årig i 1892 udnævnt til direktør. Han fandt straks ud af at omstille virksomheden til også at fremstille vegetabilsk olie til bl.a. margarinefremstilling, som Otto Mønsted havde sat i produktion. I de følgende år investerede Frederik Lausen både i Aarhus Oliefabrik og i nye oliefabrikker i flere europæiske lande med eksport til hele verden.

I 1893 blev han gift med Marie Düring og erhvervede i 1901 den pompøse bygning ved Strandvejen, Villa Aros, som i dag huser en Rudolf Steiner skole. Til stor skuffelse for Frederik Lausen solgte interessenterne i 1910 oliefabrikken til englænderen Sir George Watson, som ejede en stor margarinekoncern. I 1918 ønskede han dog at afhænde oliefabrikken, og det lykkedes Frederik Lausen at fremskaffe en kapital på 18 mio. kr., så fabrikken kunne drives videre som aktieselskabet Aarhus Oliefabrik. Med Frederik som både formand og direktør voksede virksomheden til Jyllands største industriforetagende med import af sojabønner, copra, palmekerner, sesamfrø og raps og salg af færdige produkter, som indgik i en lang række nærings- og nydelsesmidler foruden til sæbe, vaskemidler og lak. Frederik Lausen var en stærk leder med internationalt format. Han deltog også i byens kulturliv og lagde en større sum penge på bordet til opførelsen af Aarhus Stadion. Arkitekten bag var Axel Høeg-Hansen, som havde etableret sig i Aarhus omkring 1910 med egen tegnestue, og som i øvrigt gennem sine 28 år i Aarhus nåede at tegne ikke mindre end 150 bygninger fortrinsvis i Aarhus midtby. Det var derfor naturligt for Frederik Lausen at henvende sig til ham i 1918, da Aarhus Stadion skulle opføres. Frederik Lausen mente også, at Aarhus fortjente et universitet, og han deltog i den kommission, som stod for Aarhus Universitets grundlæggelse i 1928. Frederik Lausen blev siden hædret af universitetet med en æresdoktorgrad.

Efter nogle trakasserier fratrådte han i 1926 direktørposten på Aarhus Oliefabrik, men forblev dog som medlem af bestyrelsen frem til sin død i 1959. Frederik Lausen havde i 1917 købt Clasonsborg og tog fra 1926 fast ophold på Clasonsborg, hvor han i 1918 havde opført en herskabelig trefløjet pudset bygning tegnet af sin gode ven arkitekt Axel Høeg-Hansen. I 1927 brændte bygningen desværre ned til grunden, og alt fra malerier, kunstgenstande og fine slægtsmøbler gik tabt. Frederik Lausen lod sig ikke slå ud, men genopførte bygningen i samme stil, men denne gang i glaseret tegl i stedet for stråtag. På Clasonsborg havde den foretagsomme mand siden overtagelsen i 1917 ryddet op, væltet gamle bygninger og bygget nye til medarbejderne, for han havde planer om at drive storlandbrug på Clasonsborg. Han opkøbte store hedearealer og endte med at have omkring 500 ha. I løbet af et par år havde han opdyrket og merglet henved 400 ha hede og agerjord. I resten af jorden plantede han skov. Med de nye avlsbygninger kom han snart op på 200 kreaturer og en større svinebesætning. Men den økonomiske krise 1930'erne og flere år med tørke var ikke problemfrit på Clasonsborg, og Frederik Lausen valgte at ændre omkring 280 ha landbrugsareal til skov, så han kun drev landbrug på ca. 170 ha. Han slog ind på kartoffelavl og var foregangsmand i sammenslutningen af kartoffelavlere i foreningen SAJYKA, som blev til stor hjælp for tusinder af kartoffelavlere.

Under krigen ønskede tyskerne at overtage Clasonsborg, men Frederik Lausen talte dunder til tyskerne på tysk, så de forsvandt, og da der i 1944 styrtede en engelsk krigsfly ned i nærheden af Skarrild og besætningen på syv omkom, ville tyskerne begrave dem på stedet, men Frederik Lausen forlangte, at de skulle begraves i indviet jord på Skarrild Kirkegård. Efter krigen blev der afholdt en mindegudstjeneste i Skarrild Kirke med efterfølgende kaffebord på Clasonsborg, hvor de omkomnes familier deltog.

Frederik Lausen var et menneske med stort format, og når personalet hver morgen stod opstillet i gården, skridtede han fronten af som en anden oberst og meddelte dagens gøremål. Middagspausen mellem 12 og 13.30 var hellig, og han måtte under ingen omstændigheder forstyrres. Men det lange liv lakkede mod enden. I 1952 døde hans kone, Marie, og sønnen Knud blev tilbudt at flytte ind i hovedbygningen, men ønskede at forblive på avlsgården for der bedre at kunne koncentrere sig om ledelsen af bedriften. Frederik Lausen ønskede at skille sig af med huset og skænke det til en institution eller lignende, som kunne opfylde de af Frederik Lausens etiske og kulturelle bestemmelser, for som han tilføjede: "Jeg vil ikke have døgenigte eller dovne slapsvanse ind på Clasonsborg."

Hjertet var ved at være slidt, og en februardag i 1959 døde han 92 år gammel. Han fik 34 år som direktør på Aarhus Oliefabrik og næsten lige så mange år på Clasonsborg. Man kan med god ret sige, at han levede op til Enrico Dalgas' ord om, "at den, der har evnen, har pligten". Sønnen Knud drev Clasonsborg videre og herefter sønnesønnen, Knud Düring Lausen.

Hovedbygning blev i 1961 overdraget til tidligere forstander på Den Internationale Højskole i Helsingør, Peter Manniche, med det formål at oprette et internationalt landbrugsinstitut, men projektet kunne ikke realiseres. Danmarks Lærerforening (DLF), som i 1960 havde henvendt sig til boet, men blev nægtet i henhold til testamentets bestemmelse, henvendte sig nu til Peter Manniche om at købe hovedbygningen, hvilket blev imødekommet i 1961 med de på ejendommen tinglyste servitutter. I købskontrakten blev bl.a. følgende bestemmelse noteret: "Foreningen vil føle det som sin opgave at gøre Clasonsborgs

hovedbygning til et kulturelt centrum til fordel for den danske skoleungdom og derved hele den danske ungdomsopdragelse og udvikling.” Den 5. marts 1962 overtog DLF hovedbygningen og gik i gang med en større om- og tilbygning. Samtidig ændrede DLF hovedbygningens navn til Skarrildhus. Den øvrige del af Clasonsborg overtog DLF ad to omgange. I 1988 erhvervede DLF 212 ha plantage, eng og hede og i 1994 resten af godset, 120 ha agerjord, som blev tilplantet. Samtidig blev avlsbygningerne nedrevet, og i stedet opførte DLF en trelænget ejendom i samme stil som hovedbygningen med stuelængen til direktørbolig. Sammen med Skarrildhus omfatter Clasonsborg i dag 486 ha, som fordeler sig med ca. 40 ha eng, 51 ha hede og 395 ha skov.

I parken er der den 20.10.1943 rejst en mindestenen for ægteparret, hvor der bl.a. står: Denne sten rejstes til minde for slægten og 50 års ægteskab - 25 års fælles kulturarbejde på Clasonsborg og 100 år efter oprettelsen af Clasonsborgs Klædefabrik. Til højre: Den gamle indgang til Clasonsborgs hovedbygning. Foto: Elmo Flaskager

Våbenskjoldet over hovedindgangen viser initialerne FLM.

Til venstre mercuriushatten som symbol på handel. Tandhjulet til højre symboliserer fabriksvirksomhed.

Skibet nederst fortæller om de mange skibsladninger, der var undervejs til Aarhus Oliefabrik.

Foto: Elmo Flaskager

Clasonsborg 1946-69. Frederik Lausen købte i 1917 Clasonsborg med fabrik, landbrug og plantage på i alt 130 tdr. land for 50.000 kr. og lod opføre landbrugsbygninger, avlsgård og denne herskabelige hovedbygning til venstre i billedet. Luftfotograf: Sylvester Jensen, Det Kongelige Bibliotek.

Ejere af Clasonsborg

1839-1881: Nis Clason, Tønning, spinderi og tekstilfabrik.

1881-1893: Hermann Lochth, Randbøldal, spinderi og tekstilfabrik.

1893-1917: Janus Smith, Lem, pap- og papirfabrik.

1917-1959: Frederik Lausen, Aarhus, storlandbrug med skov og kartoffelavl.

1959-1961: Peter Manniche, Helsingør, forsøg på et internationalt landbrugsinstitut.

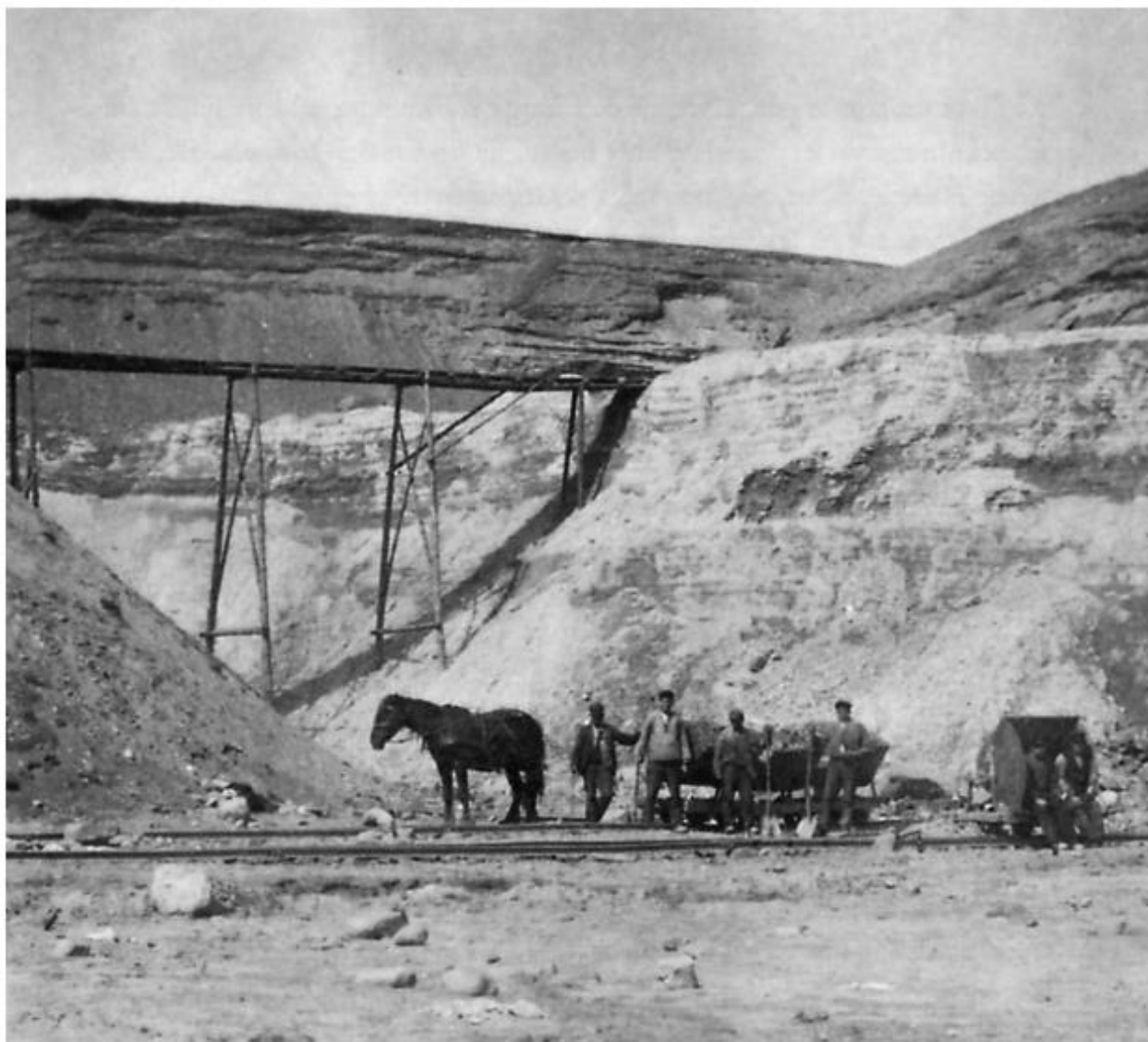
1961-1994: Danmarks Lærerforening, kursuscenter i hovedbygningen, Skarrildhus.

1994-? : Danmarks Lærerforeningen køber i 1988 og 1994 resten af Clasonsborg.

Søhøjlandet

Men det var ikke kun i det vest- og sønderjyske, der blev plantet skov. I Søhøjlandet var det bl.a. F.L. Smidth med Skærbæk Plantage, Justitsråd Marie Hostrup-Schultz med Kongsø Plantage og grosserer J.M. Chabot med Kolpengård Plantage. Direktør H.P. Hjerl anlagde Hjerl Hede Plantage og direktør Christian Fabricius Skramsø Plantage. Over perioden 1885-1915 tilplantede omkring 55 københavnere et areal på ca. 18.000 tdr. land med skov. Straks efter tilplantning af arealet lod man plantagerne frede, så der kunne udløses tilskud fra staten.

Tilførsel af mergel

Mergelgraven ved Sejlgård i nærheden af Funder. I 1889 indgik Hedeselskabet en aftale med Indenrigsministeriet om adgang til at anvende jernbanen til mergeltransport fra Sejlgård mergelgrav ved Funder station til stationerne i Herning, Kibæk, Troldhede og Borris stationer. Vognene kunne laste 9.000 kg og indeholdt 40 % kalk. I Skjern-området var der en mergelgrav i Damslund i Bølling. Her er der rejst en mindesten over proprietær Hans Okholm, Bøllinglunde. Foto fra 1905. Fridlev Skrubbeltrang: "Det indvundne Danmark".

Hedens forvandling er også fortællingen om, hvordan de forarmede hedeboender gennem slidsomt arbejde og ved hjælp af fremsynede folk som Enrico Dalgas omdannede den karrige og sandede lynghede til frugtbar ager. Skov- og læplantning var en nødvendighed for at standse sandflugten. Mergling var forudsætning at skabe dyrkbar jord og bosætning, og langt kunne der være til den nærmeste mergelleje, hvor hundredvis af læs skulle hentes og fragtes på stivvogne ad usle og ujævne hedespor, senere lettet af kørslen dog gennem anlæggelsen af mergelbaner.

Med indvielse den 20. oktober 1879 anlagde Hedeselskabet den første mergelbane, som gik fra Damholt og over jævnt faldende terræn vestpå til Hodsager. Banens længde på omkring 20 km passerede syd om Store Linnebjerg og nord om Sunds Sø, over Røgen Bæk, ind i Ørre Sogn for at ende i den sydlige del af Hodsager Sogn. Sporvidden var knap en meter, og stålskinneerne var fæstnet med spiger til halvrunde egetræssveller. Vognene blev trukket af en eller to heste foran hinanden. Undervejs var der 18 lossepladser med vigespor ved hver anden. De 13 vogne var fremstillet af fyrretræ med et understel af egetræ og hjul af støbejern. Hver vogn kunne transportere ca. 4000 kg, men ikke tippe, så der skulle bruges mandskab med skovl til både at læsse og losse.

En af de 18 mergellossepladser har formodentlig ligget i nærheden af Linnebjerg, så de store lyngheder omkring kunne blive forsynet med mergel. I landsbyen Faurholt syd for Linnebjerg lå der fire gårde, hvor kun få tdr. land omkring gårdene var opdyrket, og med opkøb af tilstødende hedearealer og tilførsel af mergel opstod der vældige muligheder for gårdejerne. Rygterne herom nåede Timring, hvorfra tre familier sidste i 1800-tallet flyttede til Faurholt og købte gård med planer om at ombringe hede til ager. En dag i sommeren 1889 ankom den første familie i hestevogn og flyttede ind på en gård, hvor ni børn voksede op og efterhånden tog del i at "fremme frugtbarheden" af heden. Samme år flyttede Niels Mosegaard til Faurholt, blev gift og fik seks børn. I 1894 brød en tredje familie op fra Timring og købte ejendom. Otte børn vokser op i familien. Niels Andersen, Hedegaard, giftede sig først med Birgitte, som døde 26 år gammel, derefter med Niels Mosegaards søster Else Cathrine, med hvem han fik syv børn. Niels Søndergaard flyttede fra Agerskov ved Hammerum til Faurholt, købte gård og blev gift med Kirsten. De fik syv børn. En familie fra Bårse syd for Næstved havde også hørt om mulighed for billige hedearealer i Vestjylland. De købte omkring 1885 et husmandsbrug i Søbjerg, få kilometer fra Damholt mergelleje. Her voksede ni piger op. Seks familier flyttede nær hinanden i Faurholt og omegn, og 46 børn voksede op og tog del i at "fremme frugtbarheden af de jyske heder". Med tilførsel af mergel og efterhånden også lidt kunstgødning gav det hvide hedesand udbytte på 4-6 fold korn, rug, havre og byg, men flest fold gav byg.

En mølle blev rejst i 1872 sammen med et smedeværksted. I 1886 blev der bygget skole, og en købmand valgte at slå sig ned i Faurholt. Der kom også grøde i åndslivet med et missionshus i 1895, en kirke i 1912, en sportsklub i 1917 samt et mejeri med samlingssal i 1925. I den lille landsby blev der bygget boliger til ældre og håndværkere og anlagt nye chaussébelagte veje, samtidig med at nye gårde skød op i randen af de gamle, og ny hedejord kom under plov.

Mindedalen i Kongenshus Mindepark er ca. 1 km lang. Der er rejst 39 sten, en sten for hvert herred med en indhugget skrift til minde om hedeopdyrkere fra herredet. I hvert herred er der rejst en række sten med indhuggede navne på hedeopdyrkere fra sognene. Stenen til venstre rejst til minde om hedeopdyrkeren Niels Mosegaard, Faurholt. Stenen til højre er rejst til minde om Niels Andersen Hedegaard, Birgitte og Else. Nederst Niels Søndergaard og Kirsten, Faurholt. I øvrigt henvises til Kongenshus Mindepark side 27.

Hedepløjning med fire hestes forspand samt en tohestes forplov. Det jernholdige allag skal brydes, før der kan sås korn. Opdyrkningen af heden gav hdebonden brød på bordet, men forblev ofte fattig og stod i mange henseende udenfor. En samtidig beretning fortæller: "Han brød hede, kørte mergel og lagde ager efter ager til Danmarks kornland, men når Dannebrog smældede over dyrskuepladsen, og festklædte bønder samledes for at vurdere de smukke dyr og glædes ved de bedste individers gode huld og smukke præg, kunne hdebonden ikke være med." Foto ca. 1888. Fridlev Skrubbeltrang: "Det indvundne Danmark"

Engvanding og tørlægning

Cirka 1870 havde Enrico Dalgas sammen med etatsråd Mads Pagh Bruun og fabriksejer B. Bruun købt Hesselvigård, med henblik på at oprette en skole for engvanding og en forsøgsstation. Skolen virkede kun i et par år, mens man med engvandingsforsøgene høstede store erfaringer. Særlige omstændigheder gjorde dog, at Enrico Dalgas i en periode kom til at stå alene med gælden på Hesselvigård, men med hjælp fra formand F. Mourier-Petersen og konsul Hendrik Pontoppidan fik Hedeselskabet mulighed for at købe gården. Som et synligt resultat af skole og forsøgsstation anlagde Hedeselskabet i 1871-1872 Classens Kanal ved Skjern Å mellem Arnborg Kirke og Sdr. Felding, en længde på omkring 20 km i ti meters bredde med et muligt vandingsareal på 700 tdr. land. Da kanalen var anlagt i 1875 gav Hedeselskabets bestyrelse kanalen navnet Classens Kanal.

Allerede i 1865 havde Det Classenske Fideicommis skænket 10.000 kr. til engvanding. Direktør Frederik Ferdinand Tillisch kendte området som tidligere amtmand i Ringkøbing. I 1891 havde Hedeselskabet anlagt 102 kanaler med en samlet længde på 350 km og et vandingsareal på 12.000 tdr. land, hertil kom yderligere omkring 200 km kanaler gravet på privat initiativ.

Det største forsøg på afvanding var fra 1870'erne frem til 1893 tørlægning af de ca. 4.500 tdr. land flade enge, der blev gennemstrømmet af den højere liggende Skjern Å, og som var inddæmmet på flere strækninger ud mod fjorden. Om vinteren stod deltaet under vand, men i regnfulde somre kunne det hænde, at vandet steg over dæmningerne og ødelagde mange af afgrøderne. Der blev udarbejdet et projekt med en "direkte afvanding til fjorden" gennem lange kanaler. Men sagen trak ud, bl.a. pga. manglende vandløbslovgivning, uenighed blandt lodsejere, og udsigten til en utilstrækkelig afvanding fra engene i regnfulde somre, men også med et ønske om ved oversvømmelser at bevare muligheden for om vinteren at overgøde engene. Tiden var ikke til gennemførelse af de påtænkte ændringer af Skjern Å-dalen, og projektet blev opgivet i 1893 for så at blive genoptaget i 1960'erne.

Strømhjul ved Karup å formentlig fra Trevad. Strømmen drev hjulet rundt, og hjulets kasser hentede vandet op i en rende, som ledte vandet ud til vanding af engene.

Fotograferet 1905-10 af lærer K. Hansen, Feldborg. Fra "Det indvundne Danmark" af Fridlev Skrubbeltrang.

Det Danske Hedeselskabs Hovedbygning

Hovedkontoret havde siden Hedeselskabets stiftelsen været indrettet i Enrico Dalgas' privatbolig, som Dalgas lod bygge i 1859. Boligen, som lå i Jægergådsvej frem til 1898, fik navnet Villa Montana tilegnet den lille seje bjergfyr Pinus Montana. Kort før Dalgas' død blev hovedkontoret flyttet til en af jernbanernes gamle kontorbygninger i Aarhus, senere til nogle lokaler i Fredensgade. Men i 1900-tallets begyndelsen blev lokalerne for trange. Der var behov for en større bygning, et "eget hjem", men hvor skulle hovedkontoret have sit fremtidige hjem? Herom stod der en vældig diskussion. Skulle domicilet forblive i Aarhus, der jo var "Hedeselskabets by" og centrum for hele landet. Her havde Enrico Dalgas boet og en statue var rejst til ære for ham. Eller skulle hovedkontoret flytte til Viborg, som både Georg Morville og den nye formand, kammerherre C. Lüttichau, fra Tjele talte varmt for. Herning var også inde i billedet. Men så kom der et fristende tilbud fra Kreditforeningen af Jydske Landejendomsbesiddere, som ønskede en større bygning og tilbød den gamle bygning på Hjultorvet i Viborg opført i 1868. Med en donation fra Viborg Byråd på 10.000 kr. og 7.600 kr. fra Mads Pagh Bruun³ og Hustrus Legat og øvrige indsamlede midler lykkedes det at fremskaffe 38.390 kr. til erhvervelse af bygningen i 1906 med åbning den 3. april 1907. Her lå hovedkontoret frem til 1980, hvorefter Hedeselskabet kunne tage de nye bygninger på Klostermarken øst for Viborg i brug. Bygningen blev herefter overtaget af Viborg Museum.

Modstand

Men der var også modstand mod frugtbargørelse af heden. For eksempel Jeppe Aakjær, som var uforstående over, at driftige pionerer efter tabet af Sønderjylland kunne gribes af den tvangstanke at ville opdyrke heden, og han forfærdedes over, at det i løbet af en periode på 50-75-år var lykkedes at omdanne et smukt naturlandskab til små fattige husmandslokker med alt for langt mellem kornstråene.

Jeppe Aakjær, født samme år som Hedeselskabets stiftelse i 1866, var ikke nogen ynde af hedens forvandling til agerjord og skov. Fra begyndelsen af 1900-tallet og frem til sin død i 1930 lå han konstant i åben krig mod Hedeselskabet. Aakjær var af den opfattelse, at opdyrkningen af heden skete på en måde, der var fuldstændig blottet for kultur og ånd: forslidte hedebrønder i små urentable hedebrug, et liv i fastlåst fattigdom, familier i ufattelig armod og syge af underernæring. Aakjær mente, at Hedeselskabet og Enrico Dalgas satte en frugtesløs opdyrkning og ødelæggelse af heden i gang.

I stedet for at værdsætte den engang så vidtstrakte hedes naturværdier har Det Danske Hedeselskab "ved fejlslagne menneskelige bestræbelser" ødelagt disse værdier. I et digt fra 1915 skriver Aakjær ironisk: "Glæd dig Jylland, du tabte en naturejendommelighed, du mistede dit urgamle særpræg og fik som erstatning 100.000 favne pindebrænde," og han fortsætter mod Hedeselskabet: "Det er et Selskab, der truer på Livet alt det Helligste, vi ejer, alt det, vi har erklæret vor Kærlighed i vort Livs skønneste Øjeblikke: Landskabet, Udsynet, de milehvelvede Horisonter" og beskylder "bjergfyrs-apostlene" og oberst Enrico Dalgas med "Helgenglorien om Stanley-Hatten [for at være travlt] beskæftiget med at rodhugge og damptrølle alle vore skjælvende Barndoms minder i Kjær og Hede."

³ Mads Pagh Bruuns brorsøn Gottlieb Bruun havde været formand for Hedeselskabets repræsentantskab fra stiftelsen i 1866 og frem til sin død i 1901.

Aakjær var ikke modstander af fremskridt. Tværtimod talte han for, at der skabtes mere landbrugsjord, så flere munde kunne mættes, men han var modstander af, at der udelukkende blev tænkt i indvinding af ny hedejord. Aakjær mente, at vi skulle bevare hede- og moseområder, "fordi de udgjorde en del af landskabets sjæl." I digtet "Den jyske lyng" lader han lyngen bede for sit liv. I slutningsverset lyder det:

Und mig da fred på min fædrene grund!
Lad mig i sandet dog rødderne sprede!
Brød skal du hente fra muldmarkens bund,
vidsyn og fred på min drømmende hede.

Men der blæser mildere vinde i dag. Interessant er det, at Jeppe Aakjær i 2016 blev æret med en sten i Kongenshus Mindepark i anledning af 150-året for hans fødsel. Initiativet blev bakket op af Aakjærselskabet og Hedeselskabets bestyrelse, som i anledningen fremførte, "at Jeppe Aakjær har betydet og betyder stadig rigtig meget for både heden og den danske historie. Det ville vi gerne hædre med denne sten."

Steen Steensen Blichers digt "Kjær est du Fødeland, sødt er dit Navn"

Min Fødestavn er Lyngens brune Land,
Min Barndoms Sol har smilt paa mørken Hede,
Min spæde Fod har traadt den gule Sand,
Blandt sorte Høje boer min Ungdoms Glæde.

Skjøn er for mig den blomsterløse Vang;
Min brune Hede er en Edens Have —
Der hvile ogsaa mine Been engang,
Blandt mine Fædres lyngbegroede Grave!

Romantikeren Steen Steensen Blicher svævede hjertelet og frihedsstolt som beduinen i den brune lyng. Intet hus, ingen snævert begrænset hede fængsler til pletten, skriver han og fortsætter, men når der i kimingen skimtedes et hus, kunne den tanke opstå: "gid denne menneskevang var borte! der bor også møje og kummer; der trættes, der kives også om mit og dit! - Ak! den lykkelige ørken er både min og din, er alles, er ingens." Blicher priser den brune lyng og de store vidder, men han var ikke modstander af at tilplante hede. Tværtimod var han en ivrig fortaler for hedens tilplantning og forsøgte selv i 1827 at få sine folk til at tilplante 50 tdr. land hede nord for Spentrup Præstegaard. Selvom han skærmede arealet med diger, havde han ikke succes med at plante "Rødgran i den raa, lyngsure Jord". Kun en lille gruppe "ret kraftige Træer ses nu milevidt over den øde Hede". Der blev dog sat en sten med inskriptionen "Plantet af St. Steensen Blicher" til et vidnesbyrd om Blichers mislykkede plantageplaner. Jeppe Aakjær undlod heller ikke at ironisere en smule over Blichers plantageplaner, når han i sit trebindsværk "Steen Steensen Blichers Livstragedie" fra 1902 fremhæver, at skovrider C.L. Nielsen, Støvringgård, i et brev skriver, at Blichers store plantagedrømme mislykkedes: "Blicher [søgte] i sin Tid at være Banebryder for Plantningen, med et højt Jorddige indhegnede han et 10 Tønder Land stort Stykke af Præstegaardens Hede, og her begyndte han sit Skovanlæg. Men Kendskabet til Hedeplantningen var dengang kun ringe, endnu var ingen Dalgas fremstaaet og havde fundet "det onde Princip" i Heden, og Blichers Plantning mislykkedes."

Kongenshus Mindepark

Under indtryk af hedens hastige forvandling til skov og ager forsøgte ferskvandsbiolog Carl Wesenberg-Lund i 1923 at vække interesse for at oprette en nationalpark på Alheden med det formål at bevare hedelandskabet, blomsterne og dyrelivet. Der var støtte til initiativet fra Carlsbergfondet, men ikke fra de lokale, som hellere så, at området blev opdyrket. Også arkitekten Poul Henningsen var modstander af fredningen og kaldte initiativet både latterligt og nostalgisk: "Ved en fredning af jysk natur vil vi glæde Jeppe Åkjær, som kendte Jyllands levende hededid. Men for den næste generation er den fredede hede sat ud af funktion med biler holdende langs kanten."

Et område af Alheden blev alligevel fredet. Det skete i 1942 med oprettelse Kongenshus Mindepark som selvejende institution med det formål at sætte et minde for hedens opdyrkere. Midlerne hertil skete gennem en landsindsamling, statstilskud, bidrag fra Viborg Kommune og Hedeselskabet.

Flere arealer var i forslag, men valget faldt på Kongenshus. Et areal på 1.200 hektar af Alheden blev købt og fredet, hvorefter mindeparkskomiteen gik i gang med at realisere planerne med en mindedal på ca. en kilometer. Her blev der i de næste år rejst en herredssten for hvert herred, hvis befolkning havde deltaget i hedeopdyrkningen. På de i alt 39 sten blev herredsvåbnet samt to cirkler indhugget, cirklerne skulle vise, hvor store ændringer, der var sket i fordelingen af hede og ager i perioden 1850-1950. Desuden blev der indhugget et vers, en sentens eller en figur på herredsstenene, og omkring disse blev der nedlagt flere sognesten med mere end 1.200 navne på hedeopdyrkere. Den 10. juni 1953 blev Kongenshus Mindepark indviet af kong Frederik IX og Dronning Ingrid.

Kongenshus Mindepark er en monumental mindedal og mødeplads, som blev indviet for hedens pionerer i 1953. I mindedalen er der rejst over tre hundrede mindesten med mere end 1.200 indhuggede navne på disse seje hedeboere, som forvandlede den rå hede til frugtbart landskab. I den vestlige ende af Mindedalen er der indrettet en oval mødeplads med sten i kanten. Her står indhugget navnene på mennesker med stor indflydelse for hedesagen uden dog at være hedeopdyrkere. Foto: 2022, Birthe Hansen

To af stifterne af Det Danske Hedeselskab den 28. marts 1866 på Hotel "Royal", Aarhus.
Link til video om Kongenshus Mindepark: <https://www.tvmidtvest.dk/video/klip/til-minde-om-de-jyske-hedeopdyrkere>. Foto: 2022, Elmo Flaskager.

De Tre stiftere

1. Enrico Mylius Dalgas

Enrico Mylius Dalgas blev født 16. juli 1828 i Napoli og døde 16. april 1894 i Aarhus. Han var en dansk officer med rang af oberstløjtnant og vejingeniør, medstifter af Det danske Hedeselskab den 28. marts 1866 på Hotel Royal i Aarhus og ansat som selskabets første direktør i årene 1866-1894. Enrico Dalgas deltog både i den første slesvigske krig 1848-51 og den anden i 1864. Han var efterkommer af en huguenotfamilie (reformerte kirke), der pga. forfølgelse flygtede fra Frankrig til Schweiz i 1685. Enrico Dalgas blev i 1855 gift med Marie Magdalene Christiane Købke, der var datter af oberstløjtnant Niels Christian Købke. De fik sønnerne Christian, Frederik og Ernesto. Enrico Dalgas kom som administrerende direktør til at udrette den største arbejdsindsats for selskabet og særligt ude i befolkningen.

Foran Hedeselskabets hovedbygning, Klostermarken 12, Viborg afslørede Dronning Margrethe i 1999 en bronzestatue af Enrico Dalgas. Dalgas står i sin direktøruniform med Stanleykasketten og fæster sit blik ind mod hovedbygning og ud mod den fjernere Sønderø. Bronzestatuen er skabt af billedhugger Anders J. Bundgaard. Foto: Hans Jørgen Lysholm, Viborg

Enrico Dalgas blev ridder af Dannebrog 1864, dannebrogsmænd 1867, kommandør af 1. grad af Dannebrog 1887 og modtog fortjenstmedaljen i guld i 1875. Enrico Dalgas døde på sin post som direktør for Hedeselskabet i 1894 og blev æret med en række gader, som blev kaldt op efter Enrico Dalgas som f.eks. Dalgasgade i Herning. Desuden blev der rejst en obelisk med en buste af Enrico Dalgas i Vestre Anlæg, som en pengeindsamling i hele Hammerum Herred gjorde muligt. Vestre Anlæg havde tidligere lagt jord til Hedeselskabets første aktiviteter på egnen, en planteskole, der leverede planter til de første læhegn og plantager. I øvrigt fik Enrico Dalgas' virke afgørende betydning for Herning som centerby for et opland i vækst. I løbet af en kort årrække forvandlede Herning sig fra en landsby, som i 1870 havde 246 indbyggere til i 1921 at have et indbyggertal på 8.855. Købstad blev Herning i 1913. Ved Dalgas Avenue, Aarhus, i nærheden af Tangkroen er der rejst en statue af Enrico Dalgas. Statuen er støbt i bronze og blev afsløret den 16. juli 1901 i nærheden af banegården i Aarhus. Men da banegården skulle udvides, måtte man flytte statuen til indgangen til Søndre Kirkegård. Herfra blev statuen flyttet til den nuværende placering i 1938, da det nye Råhus blev bygget.

Som efterfølger for Enrico Dalgas skulle der vælges en ny administrerende direktør. De to bestyrelsesmedlemmer, Georg Morville og F. Mourier-Petersen samt repræsentantskabets formand fik til opgave at udpege en efterfølger for Enrico Dalgas. Valget faldt på kaptajn J.C. la Cour, forstander på Lyngby Landbrugsskole. Men herom opstod der straks uenighed i bestyrelse og repræsentantskabet. Glemte var ikke hans kritik af Enrico Dalgas i spørgsmålet om engvanding. Det blev også fremført, at "la Cour manglede sans for det, der var hedesagens kerne: skovplantning og administration af hedeplantager." I stedet var man enige om at vælge forstkandidat og Hedeselskabets tidligere skovrider, godsinspektør Peter Borch, Jægerspris, som ny administrerende direktør for Hedeselskabet. Han blev valgt på et ekstraordinært møde i repræsentantskabet den 3. november 1894 og tiltrådte den 1. april 1895.

2. Ferdinand Mourier-Petersen

Peter Paul Christian Ferdinand Mourier-Petersen blev født den 9. juli 1825 på Engelsholm ved Vejle og døde den 7. august 1898 på Rugård ved Grenå. Han var dansk godsejer og politiker og søn af godsejer, cand.jur., generalkrigskommissær Christian Petersen og Anne Marie Mourier, der var af fransk-reformert godsejerslægt (huguenot ligesom Enrico Dalgas). Mourier-Petersen blev 1843 student, cand.jur. i 1849 og deltog som frivillig i Første Slesvigske Krig. I 1857 købte han godset Rugård ved Grenå, og året før var han blevet medejer af Rye Nørreskov. Han fik sæde i sogneråd, amtsråd, landvæsenskommission og rigsdag, var hofjægermester, kammerherre og kommandør af 2. grad af Dannebrogordenen. Hans far, Christian Petersen, var født på og senere ejer af Petersminde i Skjern.

Mourier-Petersen havde interesse for skovbrug og blev på det stiftende møde i Det Danske Hedeselskab valgt som formand på trods af, at han kun opnåede en fjerdeplads ved afstemningen. Men hverken fabrikant Drewsen eller godsejer Lüttichau ønskede formandshvervet. G. Morville havde heller ikke ønske herom. Mourier-Petersen blev derfor valgt og beklædte formandsposten frem til sin død i 1898. Han nød stor anseelse, og hans gode administrative evner, hans beslutsomhed og overlegne ro fik stor betydning for Hedeselskabet. I landstinget virkede han ihærdigt for hedesagen. Som den jævne og beskedne mand han var, beundrede han Enrico Dalgas og fandt sig uden misundelse i, at Enrico Dalgas kom til at stå som den egentlige leder af selskabet.

Ferdinand Mourier-Petersen, fik sin skov i det vestjyske, hvor hans fædrene slægt kom fra. (Hans far var født på Petersminde i Skjern.) Et hedeareal på 334 mellem Videbæk og Ringkøbing blev i 1898 købt af Plantningsselskabet Steen Blicher A/S. En granskov blev plantet og fik navnet Mourier-Petersen Plantage.

I 1912 blev der af Mourier-Petersens slægt og venner afsløret et mindesmærke, et bronzerelief i bornholmsk granitsten, i skovbrynet nær Rugård.

3. Georg Morville

Georg Morvilles blev født den 14. maj 1817 i København og døde den 16. marts 1904 i Viborg. Som tiårig kom han til Viborg, da hans far blev ansat som forvalter for de tyske kolonier på Alheden. Hans far var friluftsmenneske og tog gerne sønnen med på lange hede vandringer omkring Viborg, hvorved hans kærlighed til den jyske natur vakte. I 1835 blev Georg Morville student fra Viborg Katedralskole og i 1841 cand.jur. Herefter blev han

fuldmægtig i Viborg, senere justitssekretær ved Landsoverretten. Fra 1853 arbejdede Morville for hedesagen, han ville medvirke til at genrejse fortidens skove. Sammen med andre viborgensere købte han 200 tdr. land forpjuget egekrat, Margrethelund, som han tilplantede. I 1854 mødte han Enrico Dalgas, der dengang kom til Viborg som leder af anlæggelse af den nye landevej fra Randers til Viborg. De boede begge i Sct. Mogens Gade og blev nære venner. Deres fælles interesse for naturen og hedesagen resulterede i, at de i 1866 stiftede Det Danske Hedeselskab. Det var derfor naturligt for Morville at lade sig vælge til bestyrelsen for Hedeselskabet, som hermed også kunne profitere om hans viden inden for botanik og indsigt i jura. Georg Morville var medlem af Hedeselskabets bestyrelse til sin død i 1904.

Ligesom Enrico Dalgas og Ferdinand Mourier-Petersen havde Georg Morville også rødder i en fransk-reformert slægt. Blandt venner var han den lune og vittige, men som bestyrelsesmedlem i Hedeselskabet var han stiltfærdig, beslutsom og energisk. G. Morville forblev som bestyrelsesmedlem og virkede intens for, at hovedkontoret skulle placeres i Viborg, men han oplevede det ikke. Han døde i 1904 og blev i 1912 hædret for sit arbejde, ved at der for indsamlede midler blev rejst en bronzestatue af Georg Morville på Hjultorvet i Viborg udført af billedhuggeren Ludvig Brandstrup.

Georg Morvilles efterfølger i bestyrelsen blev godsejer løjtnant Gerhard de Lichtenberg på godset Hessel ved Grenå. Han havde lavet forsøg med kultivering af lavmoser, som Enrico Dalgas havde søgt hans råd om. Fra 1908 og frem til hans udtræden af bestyrelsen i 1914 var han næstformand. Interessant er det, at de tre efterkommere af franske huguenotter, skulle komme til at udgøre Hedeselskabets første ledelse i 1866.

Øvrige personer med indflydelse i Hedeselskabets første tid

Gottlieb Bruun, første formand for Hedeselskabets repræsentantskab

Gottlieb Franciscus Schønheyder Bruun blev født den 13. december 1825 og døde den 11. januar 1901. Han var ejer af Asmild Kloster, som fra 1100-tallet og frem til reformationen i 1536 var et nonnekloster under augustinerordenen. Men i forbindelse med reformationen blev klostret overtaget af kongen som krongods og gjort til kongeligt len. I 1713 nedbrændte klosterbygningerne, og genopførtes som en trefløjet bindingsværksgård, hvoraf de to fløje nedbrændte i 1907. Året før havde Viborg Kommune erhvervet den trefløjede gårdhovedgård til Asmild Kloster. I dag er Asmild Kirke fra slutningen af 1100-tallet sognekirke i Asmild Sogn og alene om at repræsentere Asmild Kloster.

Bruun-slægten som ejere af Asmild Kloster

(1809-1827) Bertel Bruun

(1827-1830) Bertel Bruuns enke

(1830-1864) Peter Daniel Bruun

(1864-1901) Gottlieb Bruun

(1901-1905) Christian Ditlev Lüttichau

Bertel Bruun blev gift med Magdalene Barbara Brøchner. De fik 13 børn:

Nr. 1. Hans Brøchner Bruun (1793-1863), R. af Dannebrog, købmand i Assens. Gift.

Nr. 2. Søren Wedege Bruun (1794-1826), købmand i Assens. Gift.

Nr. 3. Johannes Ivar Bruun (1795-1836), ejer af fabrikken Bruunshaab. Gift.

Nr. 4. Peter Daniel Bruun (1796-1864). Dannebrogsmænd. Gift.

- Nr. 5. Maren (Marie) Bruun (1797-1886). Gift.
Nr. 6. Mette Marie Bruun (1798-1888). Gift.
Nr. 7. Hans Christian Hansen Bruun (1800-1871), købmand i Nykøbing F. Gift.
Nr. 8. Knud Bruun (1801-1824), farmaceut. Ugift.
Nr. 9. Christiane Bruun (1802-1859), gift. De havde ingen børn, stiftede et familielegat.
Nr. 10. Magdalene Bartholine Bruun (1803-1887), ugift. Stiftede et familielegat.
Nr. 11. Niels Bruun (1805-1807).
Nr. 12. Marie Christine Bruun (1806-1864). Gift.
Nr. 13. Mads Pagh Bruun (1809-1884). Gift, ingen Børn. Forøgede et familielegat.

Kommentarer til Bruun-slægten

I 1821 grundlagde Bertel Bruun klædefabrikken Bruunshaab med udnyttelse af et vandkraftværk ved Nørreå. Senere blev klædefabrikken Bruunshaab omdannet til papfabrik. Bygningerne danner i dag rammer om et arbejdende museum.

Nr. 4: Peter Daniel Bruun blev gift med Reinholdine V.C. Schönheyder. Peter Daniel Bruun og Mads Pagh Bruun overtog ejerskabet af klædefabrikken Bruunshaab i 1835. Peter Daniel Bruuns søn, Gottlieb Bruun, blev den næste ejer af Asmild Kloster. Gottlieb Bruun deltog i udkastet af Det Danske Hedeselskabs love og i stiftelsen i 1866, hvor han valgtes som formand for repræsentantskabet, Hedeselskabets øverste myndighed. Han varetog formandshvervet frem til sin død i 1901.

Nr. 6: Mette Marie Bruun blev gift med oberstløjtnant N.C. Købke. Deres datter, Maria Magdalene Købke blev gift med Enrico Dalgas. Parret købte en grund af Mads Pagh Bruun og opførte her deres Villa Montana, som har givet navn til Montanagade. De fik tre drenge: Christian Dalgas, Ernesto Dalgas og Frederik Dalgas.

Nr. 13: Mads Pagh Bruun blev gift med sin brordatter, Søren Wedege Bruuns datter, Magdalene Barbara Bruun. Han var medejer af klædefabrikken Bruunshaab i 1835 sammen med Peter Daniel Bruun. I 1852 etablerede Mads Pagh Bruun sig i Aarhus og erhvervede 12 tdr. land af godset Marselisborg, nu en del af Frederiksbjerg. I nuværende Brammersgade byggede han fabrikken Ny Bruunshaab, hvor han vævede det garn, som var blevet kartet, spundet og farvet på klædefabrikken Bruunshaab. Men en række vanskeligheder gjorde, at Ny Bruunshaab var urentabel, lukkede og blev solgt i 1856. Året efter købte Mads Pagh Bruun Jægergården, hvor han boede til sin død i 1884.

Mads Pagh var også ejer af Sejlgaard vest for Funder. Sejlgaard var i 1845 købt af hans bror Johannes Ivar Bruun, som havde planer om at oprette en klædefabrik og anvende vandet fra Funder Å gennem opstemning. Fabrikken blev ikke nogen succes, og Sejlgaard blev solgt i 1854. Men i 1862 endte den på auktion og solgt til Johannes Ivar Bruuns bror Mads Pagh Bruun. På Sejlgaards jorder blev der fundet mergel, som på Enrico Dalgas' initiativ blev udnyttet ifm. hedeopdyrkning.

Fra Mads Pagh Bruun og hustrus Legat blev der ydet 7.600 kr. til en indsamling til køb af bygningen Kreditforeningen af Jyske Landejendomsbesiddere som Hedeselskabets nye hovedkontor på Hjultorvet i Viborg. I alt blev der indsamlet ca. 38.390 kr., hvilket på det nærmeste dækkede køb af bygningen og udgiften til inventar, indretning og flytning.

Mads Pagh Bruun har i Aarhus lagt navn til M.P. Bruuns Gade, Bruuns Bro og Bruuns Galleri. Inden sin død skænkede han grunden til opførelsen af Skt. Pauls Kirke.

Christian Ditlev Lüttichau

Som efterfølger for F. Mourier-Petersen valgtes godsejer på Tjele Christian Ditlev Lüttichau. Han blev født den 20. april 1832 på Tjele Gods og døde samme sted den 24. august 1915. Den 8. august 1899 valgtes han som formand for Det Danske Hedeselskabs bestyrelse. Lige siden sin ungdom havde Lüttichau interesseret sig for hedesagen og deltog da også i Hedeselskabets stiftelse i 1866, hvor han blev bragt i forslag som formand, men med sine blot 34 år undslog han sig formandshvervet. Han havde bl.a. været politiker og minister og var nu i en alder af 66 år klar til at påtage sig hvervet som formand. Lüttichau var en personlighed og en dygtig forhandler. Han arbejdede ivrigt for både agerdyrkning og beplantning og var i det hele taget en betydelig arbejdskraft for Hedeselskabet, som han var formand for frem til 1908 og siden æresmedlem. I perioden 1901-1905 var han tillige ejer af Asmild Kloster.

Hedeselskabets hovedkontor på Hjultorvet i Viborg fra 1907 til 1980. Bygningen blev opført i 1868. Til venstre for hovedindgangen blev der i 1912 rejst en bronzestatue af cand.jur. Georg Morville udført af billedhugger Ludvig Brandstrup. Georg Morville var bestyrelsesmedlem i Hedeselskabet fra 1866 til sin død i 1904. Til højre blev der i 1918 rejst en bronzestatue af kammerherre Christian Ditlev Lüttichau udført af billedhugger Anders Bundgaard. C.D. Lüttichau var formand for Hedeselskabet fra 1899 til 1908. Foto: Hans Jørgen Lysholm, Viborg

Christian Dalgas

Enrico Dalgas og Marie Magdalene Christiane Dalgas fik sønnerne Christian, Frederik og Ernesto. Christian Dalgas blev født den 7. maj 1862 i Aarhus, tog studentereksamen i 1880 og i 1885 forsteksamen. Derefter fik han ansættelse i Hedeselskabet som skovrider i Ringkøbing Amt, men tog allerede 1884 ophold på gården Birkebæk syd for Herning og fik ansvar for skovplantning i området såvel som i øvrige områder af amtet. Dele af de store hedearealer var blevet opkøbt af Hedeselskabet i 1868 og 1874 og solgt videre til konsul Hendrik Pontoppidan, Constantinsborg. Pontoppidan ejede i forvejen store områder i den sydlige del af komplekset. Gården Birkebæk med 750 ha købte Hedeselskabet sammen med familien Westenholz i 1875. Da Christian Dalgas flyttede ind på Birkebæk, kom gården i mange år til at danne administrativt centrum for tilplantning både af hele det 3.000 ha store hedeareal omkring Birkebæk og øvrige beplantningsarealer i Ringkøbing Amt. Ved gården blev der i 1887 oprettet en plantørskole for bl.a. forstelever med Christian Dalgas som leder. Ved hjælp af elever og lokal arbejdskraft blev der plantet skov med plantegenavne som Høgildgård, Birkebæk, Jyndevad og Harreskov og syd for Skjern Å, Hesselvig i 1880 med 734 ha og Skovbjerg i 1873 med et areal på 372 ha samt Gedhus på 752 ha mellem Viborg og Herning, samt store arealer ved Dejbjerg og Finderup. Forstkandidaterne fik på plantørskolen i Birkebæk og under deres plantningsarbejde gode erfaringer i at standse sandflugten, bl.a. gennem valg af træer og buske, erfaringer, som landmænd og andre senere fik glæde af.

Hedeselskabet fejrede sin 25-års jubilæum med en frokost i Birkebæk Skovridergård, og på de tre bronzealderhøje "Hjortsballehøje" i udkanten af Birkebæk Plantage, holdt Enrico Dalgas sin jubilæumstale. Det var på disse høje, at Dalgas på sin berømte hederejse i 1867 betragtede og blev meget betaget den storladne udsigt. Til minde om Hedeselskabets stiftelse er der rejst to sten ved de to største høje. Disse sten betragtes som en slags dåbsattest for Det Danske Hedeselskab. Stenens bronzeplade bærer inskriptionen: *Det danske Hedeselskab stiftet den 28. Marts 1866 rejste denne Sten 1891.*

I 1903 var Christian Dalgas blevet valgt som formand for Hedeselskabets budgetudvalg og var i en halv årstid - fra den 12. september 1906 til den 27. marts 1907 medlem af Hedeselskabets bestyrelse, men måtte trække sig på grund af både intern og ekstern uro. I stedet blev Christian Dalgas i 1910 kommitteret for selskabet, hvorved han blev mellemlid mellem afdelingslederne og bestyrelsen. Samtidig var hans opgave at overvåge, at bevillingerne blev anvendt til de rette formål. Et hverv han påtog sig frem til pensioneringen i 1933. I 1928 blev han udpeget som statens tilsynsførende ved oprettelse af fredskovsplantager i de plantager, som Hedeselskabet medvirkede til. Desuden var han sammen med Hedeselskabets kontorchef den ansvarlige redaktør for Hedeselskabets tidsskrift. Christian Dalgas' højeste ønske var vel at løfte arven efter faderen og blive administrerende direktør, men han havde ikke sin fars store format og viljestyrke.

Skovrider Christian Dalgas forblev på Birkebæk, indtil han blev pensioneret i 1933. Herefter flyttede han til sin ejendom Høllund Søgård, som han havde overtaget efter sin far, Enrico Dalgas, som havde købt denne forfaldne hedegård på 750 tdr. land i 1877 og givet den navnet Høllund Søgård. Som bestyrer ansatte Enrico Dalgas den dengang 25-

årige I.C. Sørensen. Han var dygtig og tilplantede det store hedeareal. I 1883 udnævntes I.C. Sørensen til skovrider for Hedeselskabet og boede på Høllund Søgård, indtil han tog sin afsked i 1927. Herefter flyttede assistent Christian Christensen, Hedeselskabet, ind frem til 1933, hvor Christian Dalgas som nævnt flyttede ind på Høllund Søgård. Her døde han den 9. november 1939 og blev begravet på Vorbasse Kirkegård.

Arnborg Kommune har indrettet et anlæg ned mod Skjern Å, hvor der for indsamlede midler blev rejst en granitsten med indskriften "Intet uden arbejde".

I 1887 giftede Christian Dalgas sig med Jensine Emilie f. Scheele i 1861. De fik fem børn:

1. Dagmar Dalgas, født 9. januar 1890, Birkebæk.
2. Jean Marc Antonie Dalgas, født 19. januar 1891, Birkebæk, død 28. januar 1946.
3. Marie Magdalene Dalgas, født 4. marts 1892, Birkebæk.
4. Henrik Dalgas, født 15. juni 1893, Birkebæk, død 9. maj 1967.
5. Ellen Margrethe Dalgas, født 23. december 1894.

Hedeselskabet i dag

Efter Enrico Dalgas' og Ferdinand Mourier-Petersens bortgang og tvistigheder om Hovdkontorets flytning til Viborg opstod der uro om Hedeselskabet og organisationen, hvilket i nogen grad hæmmede samarbejdet blandt ansatte og ledelse, men var også til skade for selskabet i befolkningens omdømme. I en artikel i Jyllands-Posten den 16. august 1904 spørges der: "... er der nogen ledelse for tiden, (...) der fulgte med tiden og ikke blot fulgte traditionen? [og fandt det] en utilgivelg fejl, når Hedeselskabet stadig vedbliver at prædike, at det kan betale sig at tilplante jyske heder." Der blev også langet ud efter selskabets repræsentantskab, hvor det er de store jordbesiddere, som har sæde, idet flertallet tilhørte de "velsituerede, [som på få undtagelser var] blottet for faglig uddannelse." Der var brug for en organisation med faglig indsigt i f.eks. de nye forstmæssige opgaver som pleje af den unge skov, afsætning af skovens produkter og fornyelse af skovene. Kritikken vandt gehør med bl.a. ændringer i selskabets love, der sikrede Det Danske Hedeselskab til også at påtage sig nye opgaver.

Hvor Det Danske Hedeselskab tidligere investerede i landvinding, jordforbedring og plantning af plantager og læhegn, har Hedeselskabet i dag fokus på bæredygtighed, klimatilpasning og naturbeskyttelse, og så er navnet i dag forenklet til "Hedeselskabet". Hedeselskabet kunne i 1980 tage de nye bygninger på Klostermarken 12, i brug og er fortsat en selvejende institution, hvor overskuddet fra Hedeselskabets aktiviteter inkl. Hede Danmark A/S placeres i en erhvervsdrivende fond og investeres i bl.a. innovation og ved uddeling af midler inden for natur, miljø og energi. Protektor for Hedeselskabet har siden 1874 været den regerende monark, således er hendes Kongelige Højhed dronning Margrethe 2. i dag protektor.

Epilog

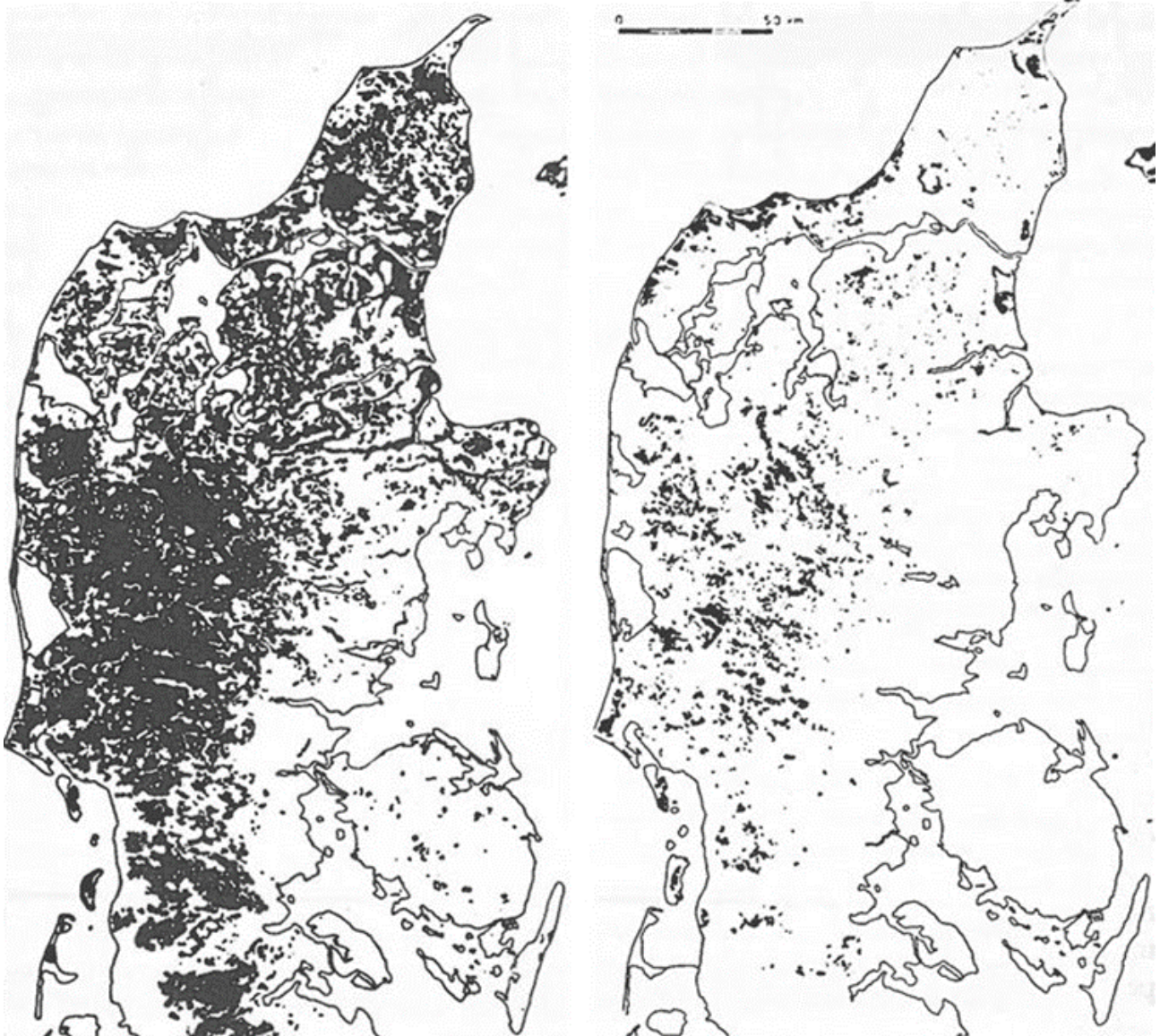
Hedeselskabets kæmpeindsats har været prisen værd. Enorme hedearealer kom under plov og blev til lykke for selvejerbonden. I titusindvis af hektar hede blev omdannet til plantage. Læbælter blev plantet, og sandflugt blev standset. Danmark blev et rigere samfund.

I de mange år, hvor min bopæl har været i Skjern, har jeg jævnligt på min tur i Dejbjerg Plantage stoppet ved Dalgasstøtten og grundet over den formidable virkelyst, som Enrico Dalgas besad. Han satte en bevægelse i gang og tog initiativ til, at store dele af den udstrakte jyske hede på få år blev forvandlet til skov og ager.

Som født på heden må jeg rette en tanke til Enrico Dalgas. Fra barnsben har jeg haft en forkærlighed til både den urørte hede, hedeplantagen og den dyrkede hedeager. På kanten af Karup Hedeflade færdedes jeg jævnligt som dreng og husker selv i dag denne helt uforklarlige krydrede duft fra hedens lyngtæppe. Heden har sat sig som en dejlig erindring om en tid med ro, lærkesang og sommer med solflimmer! Jeg deltog i mine drengeår også i at omdanne hede til ager og oplevede glæden ved opsamle de fineste lyse spisekartofler bag en rouletteoptager og at se rugneg efter rugneg blive kastet ud fra selvbinderen.

Jeg husker, at en hedeplov som denne pløjede vores 10 tdr. land hede omkring 1955. To traktorer var forspændte, den ene med larvefodder. Ploven var i stand til at pløje 80-90 cm dybt og furens bredde målte 100-120 cm. Kæmpeploven ved Kongenshus Mindepark er dog stadig Danmarks største plov.

Landskabskortet til venstre illustrerer, at heden omkring år 1800 dækkede ca. en tredjedel af Jyllands jord, idet sandjorden med lyngvegetation siden middelalderen havde indtaget skovens plads, så et træ knap var at se i Vestjylland. Kortet til højre viser hedernes udbredelse omkring 1940. Hedearealet er reduceret til ca. 2 %.

I år 1900 var over halvdelen af Jyllands hedearealer taget ind til plantning eller agerbrug. I 1914 var der 2.182 plantager, som dækkede ca. 140.570 tdr. land. I dag er en stor del af hederne nu fredet.

Kortene er fra Trap Danmark, Landet og Folket, bind 1, 1958.

Bilag

Andreas Edsen Johansen

Andreas Edsen Johansen blev født i 1862 og kom til Skjern i 1891, 29 år gammel, netop dimitteret fra Jelling Seminarium. Han blev den første lærer på Byskolen, efter at kommunen havde overtaget friskolen, som den var i et par år forinden. Men tidligere var han blevet udlært skibstømrer og sejlede som skibstømrer, indtil han begyndte på seminariet. I 1905 blev A. Edsen Johansen kommunelærer i Jelling, hvor han underviste, indtil han tog sin afsked. A. Edsen Johansen døde i marts 1957 og blev begravet på Jelling Kirkegård. Peter Ingolf Christensen, Skjern, som var blevet undervist af A. Edsen Johansen på Byskolen, skriver et sted, at han "var en alsidig begavet mand og udstyret fra naturens hånd med rige evner. Som underviser og opdrager, var han enestående. En ener, der gik sine egne vegne." A. Edsen Johansen tog livlig del i det kulturelle, og som vel nærmest grundtvigianer ledede han i flere år Indre Missions Sangforening. I 1894 tog han initiativ til den spæde start af en teknisk skole i Skjern, en såkaldt teknisk tegneskole med lokaler på Byskolen og blev skolens første leder. A. Edsen-Johansen skrev også Skjern-sangen til Skjern Håndværkerforenings 50-års jubilæum.

Foldudbytte for korn

Jørgen R. Rømer: Foldudbyttet i Danmark fra 1600-tallet til 1837: Foldudbytte sidst i 1600 årene var gennemsnitligt på 2-3 fold for byg, havre og rug, højst for byg. I 1837 blev foldudbyttet på sandede jorde estimeret til været 2-5 fold, på lerede jorde 5-8 fold. I årene fra 1837 til 1875 fordobles foldudbyttet til i gennemsnittet 7-8 fold.

Mergel og Kunstgødning

I sidste halvdel af 1800-tallet begyndte man at tilføre jorden mergel og kunstgødning.

Stenhugger Gustaf Jonsson

Stenhugger Gustaf Jonsson, Skjern, tilhuggede den øverste sorte granitsten på Dalgasstøtten. Gustaf Jonsson blev født i Aspelund Tävelsås i Sverige som "uægte" barn af Ingrid Svensdotter. Hun blev senere gift med enkemanden Jon Johanson, Bergagård Tävelsås som havde 7 børn. Gustaf Jonsson emigrerede til Danmark den 22. april 1862. Hans første ophold var i Varde, men flyttede senere til Skjern, hvor han den 28. november 1874 blev gift med 26-årige Louise Marie Lauridsen fra Skjern Kirkeby. Gustaf står i kirkebogen opført som jernbanearbejder og deltog sammen med flere andre svenskere i anlæggelsen af den Vestjyske længdebane, der blev indviet i Skjern den 8. august 1875. I Skjern boede jernbanearbejderne på Skjern Brogaard. I 1912-15 deltog han som stenhugger ved udvidelsen af Skjern Kirke.

Gravsten står til højre inden for hovedindgangen til Skjern Kirke. Foto: Elmo Flaskager

Sønder Lem-stenen opsættes på ny efter en reparation af kontaktfladerne mellem de to granitsten. Der havde sandsynligvis været fare for nedstyrtning. Årstal er usikkert, måske omkring 1985. Foto: Ringkøbing Fjord Museer.

Kilder

A/S Løvstrup Plantage
H.P. Jensen: "Dejbjerg"
Trap Danmark, 6. udgave
Wikipedia og Visit Vesterhavet
Det danske Hedeselskab 2001-2002
Opsat skilt ved volden for fangekolonien
Historisk Atlas, Ringkøbing Fjord Museer
Herning Folkeblad den 4. december 2019
[https://biografiskeksikon.lex.dk/ Enrico Dalgas](https://biografiskeksikon.lex.dk/EnricoDalgas)
Naturfredning Politiken den 11. december 1909
Jubilæumsbogen "Skjern Tekniske Skole 1894-1994"
<https://www.danskskovforening.dk/media/Dejbjerg1.pdf>
Lærer A. Edsen Johansen, Jelling, Skjern Årbog 1942
Fhv. landstingsmand M. Degnboel, Lem, Skjern Årbog 1942
Fridlev Skrubbeltrang: Det indvundne Danmark. Udgivet 1966.
Peter Ingolf Christensen: Notater om Andreas Edsen Johansen
C. Nyrop: Det Danske Hedeselskab 1866-1916, et jubilæumsskrift
Historiske redegørelser for Skovselskabet Skov-Sam Holding ApS og
Skovselskabet Skov-Sam II ApS, udarbejdet af skovrider Per F. Tøttrup
Jørgen Henneke: Guld og grønne skove, københavnerplantagerne i Jylland